

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

ULUSLARARASI ■■
HZ. ÖMER
S E M P O Z Y U M U

Editör
Ali AKSU

1. Cilt

SİVAS/2018

İSLAM TARİH YAZICILIĞININ SORUNLARI VE İMKANLARI BAĞLAMINDA HZ. ÖMER'İN MÜSLÜMAN OLUŞU İLE İLGİLİ RİVAYETLER

*Mahmut OLGAÇ**

GİRİŞ

Hiz. Ömer, İslam'ı kabul etmesiyle Müslümanların güç kazandığı çok önemli bir şahsiyettir. Öyle ki pek çok rivayet onun Müslüman olmasıyla İslam'ın güçlü bir şekilde tebliğ edilebildiğine işaret etmektedir. Böylesine mühim bir şahsiyetin nasıl Müslüman olduğu ile ilgili rivayet farklılıklarının izahı İslam tarih yazıcılığı açısından fevkalade zor bir meseledir. Zira pek çok sebepten bu rivayetler birbiriyle kimi yerde telif edilebilir kimi yerde de telif edilemez farklılıklara sahip bir görüntü sunmaktadır. Biz bu çalışmamızda rivayetlerin hangisinin daha doğru olduğunu değil konuyla ilgili farklı rivayetlerin kaynaklara nasıl yansıdığını ele almaya çalıştık.

Tebliğde en erken dönemden itibaren Hiz. Ömer'in Müslüman olmasına dair hangi rivayetlerin hangi kaynaklar tarafından nakledildiğinin izini sürmeye çalıştık. Her bir farklı rivayeti en erken kimin naklettiğini daha sonra da kimlerin bunu ilk nakleden kaynağa yahut aldığı kaynağa atıf yaparak veya yapmaksızın kullandığını ve bu sürede rivayetlerin, değişikliğe uğrayıp uğramadığını tespit etmeye çalıştık.

Konuyla ilgili rivayetleri incelemeyi kolaylaştırmak için Hiz. Ömer'in Müslüman oluşunu sırasıyla, ne zaman Müslüman olduğu, Müslümanların kaçınıcı olduğu, nasıl Müslüman olduğu ve Müslüman olduğunu nasıl duyurduğu başlıkları altında ele aldık. Rivayetlerin bir bütün olarak nakledildiği durumlarda ise ilgili kısmı ilgili başlık altında zikretmeyi tercih ettik. Ancak bazen rivayet bütünlüğünü zedelememek adına ilgili kısımda işaret edilmiş olsa bile başka bir kısımda aynı bilgi tekrar zikredilmiştir. Ayrıca Hiz. Ömer'in İslam'ı kabul edişinin nasıl gerçekleştiğine dair rivayetler de daha sağlıklı değerlendirilebilmesi için kendi içinde farklı başlıklar altında ele alınmıştır. Bir kısım kaynaklar konuya dair birden çok rivayet nakletmiştir. Böyle durumlarda her bir rivayeti ilgili başlık altında zikretmeyi tercih ettik. Ayrıca kaynakları kronolojik bir tertiple ele aldık.

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Ana Bilim Dalı.

Sonuç olarak tüm bu rivayetlerin ve kaynakların yaklaşımlarının İslam tarih yazıcılığı açısından bize sunduğu imkanları ve karşımıza çıkardığı sorunları tespit etmeye çalıştık.

Hz. Ömer'in Müslüman Oluşuyla İlgili Rivayetler

1. Hz. Ömer'in Müslüman Oluş Tarihi ve Müslümanların Kaçıncısı Olduğuna dair Rivayetler

1.1. Hz. Ömer'in Müslüman Oluş Tarihine dair Rivayetler

Erken dönem siyer müelliflerinden İbn İshâk (v. 151/768), Hz. Ömer'in Müslüman oluş tarihine dair şu bilgiyi nakletmektedir: “Ömer, Rasûlullâh'ın ashâbından Habeşistan'a gidenlerin yola çıkmasından sonra Müslüman oldu.”⁴³⁴ Hemen peşinden de bu rivayeti güçlendirecek bir kıssaya yer vermektedir. Habeşistan hicreti için hazırlanmakta olan Ümmü Abdullah Leylâ ile Hz. Ömer arasında geçen bir diyalogu konu alan kıssada Hz. Ömer'in Müslümanların o haline üzüldüğü vurgulanmış ancak Ümmü Abdullah'ın kocasına durumu haber vermesi ve kocasının da “... Sen onun Müslüman olacağını mı zannediyorsun! Valahi Hattab'ın eşiği Müslüman olur da Ömer Müslüman

İbn İshâk'ın eserini esas alarak *es-Sîre*'sini kaleme alan İbn Hişâm (v. 218/833), İbn İshâk'ın Hz. Ömer'in Habeşistan hicretinden sonra Müslüman olmasına dair naklini aynı ifadelerle zikretmektedir.⁴³⁵ Ayrıca bu rivayeti te'kid eden, Amr b. Âs ve Abdullah b. Rebîa'nın Habeşistan'dan eli boş dönmelerinin ardından Hz. Ömer'in Müslüman olduğu şeklinde bir rivayet daha nakletmektedir.⁴³⁶

İbn Sa'd (v. 230/845), Vâkıdî kanalıyla Hz. Ömer'in azatlısı Eslem'den Hz. Ömer'in, ne zaman Müslüman olduğuna dair *Tabakât*'ta şunları nakletmektedir: “Ömer “Ben son büyük fıcar savaşımdan dört sene önce doğdum.” dedi. Nübüvvetin altıncı yılı zilhicce ayında ve 26 yaşındayken Müslüman oldu. İbn Ömer “Babam Müslüman olduğunda ben altı yaşındaydım.” dedi.”⁴³⁷

Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullâh'ın, ashâbın faziletine dair babasından duyduğu hadisleri rivayet etmesiyle meydana gelen bir eser olan *Kitâbü Fezâilî's-Sahâbe*'de⁴³⁸ İbn İshâk'a atıf yapılarak onun konuyla ilgili yukarıda kaydedilen rivayetleri nakledilmektedir.⁴³⁹

⁴³⁴ İbn İshâk (v. 151/768), *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. ta'lik ve thrc. Ahmed Ferid el-Mezîdî, I-II, Beyrut 1424/2004, I, 220.

⁴³⁵ İbn Hişâm, (v. 218/833), *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülaziz Şiblî, I-II, [y.y.] [t.y.], I, 342.

⁴³⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 342.

⁴³⁷ İbn Sa'd (v. 230/845), *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömerî, I-XI, Kahire 1421/2001, III, 250.

⁴³⁸ Bkz. M. Yaşar Kandemir, “Ahmed b. Hanbel”, *DİA*, II, 78.

⁴³⁹ Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), *Kitâbü Fezâilî's-sahâbe*, thk. ve thrc. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs, I-II, Cidde 1403/1983, I, 278.

İbn Şebbe (v. 262/876), Medine-i münevvere hakkında yazdığı şehir tarihinde Hz. Ömer'in ne zaman Müslüman olduğuna dair Eslem kanalıyla gelen rivayeti, Vâkidî'den (v. 207/823) almış ve İbn Sa'd'ın naklettiği gibi nakletmiştir.⁴⁴⁰

Belâzürî (v. 279/892-893), *Ensâbü'l-eşrâf*'ta Hz. Ömer'in ne zaman Müslüman olduğuna dair Vâkidî'den İbn Sa'd'ın da naklettiği rivayeti nakletmektedir.⁴⁴¹

Mes'ûdî (v. 345/956), *Mürûcû'z-zeheb*'de Hz. Ömer'in hicretten dört sene evvel Müslüman olduğunu kaydetmektedir.⁴⁴²

Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî (v. 355/966), *el-Bed' ve't-târîh* adlı eserinde isnadsız olarak ve herhangi bir kaynağa da atıf yapmadan Hz. Ömer'in bîsetin altıncı yılında Müslüman olduğunu kaydetmektedir.⁴⁴³

Beyhâkî (v. 458/1066), *Delâilü'n-nübüvve* isimli eserinde Hz. Ömer'in Müslüman oluş tarihine dair İbn İshâk'ın rivayetine yer vermiştir.⁴⁴⁴

İbn Asâkir (v. 571/1176), *Târîhu medîneti Dimaşk* adlı eserinde Hz. Ömer'in ne zaman Müslüman olduğuna dair iki müstakil rivayet nakletmiştir. Bu rivayetlerden birisi İbn Sa'd kanalıyla nakledilen Eslem rivayetidir.⁴⁴⁵ Naklettiği diğer rivayet ise Yunus b. Bükeyr kanalıyla İbn İshâk'ta geçen rivayettir.⁴⁴⁶

İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201), *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem* adlı eserinde “*Siyer âlimleri dedi ki...*” diyerek Hz. Ömer'in bîsetin altıncı yılında Müslüman olduğunu ve Müslüman olduğu zaman yirmi altı yaşında olduğunu kaydetmektedir.⁴⁴⁷

İbnü'l-Esîr (v. 630/1233), *el-Kâmil*'de isnadsız olarak Hz. Ömer'in Habeşistan hicretinden sonra Müslüman olduğu kaydına yer vermektedir.⁴⁴⁸ *Üsdü'l-ğâbe*'de ise Hz. Ömer'in bîsetin altıncı yılında Müslüman olduğuna dair İbn Sad'ın rivayetin sadece ilgili cümlesini aktarmıştır.⁴⁴⁹

⁴⁴⁰ Bkz. İbn Şebbe (v. 262/876), *Târîhu medîneti'l-münevvere*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût, I-IV, [y.y.] [t.y.], II, 660-661.

⁴⁴¹ Belâzürî (v. 279/892-893), *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâz Zirikli, I-XIII, Beyrut 1417/1996, X, 293.

⁴⁴² Mes'ûdî (v. 345/956), *Mürûcû'z-zeheb*, haz. Kemal Hasan Mer'â, I-IV, Beyrut 1425/2005, II, 252.

⁴⁴³ Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî (v. 355/966), *el-Bed' ve't-Târîh*, I-VI, [y.y.] [t.y.], V, 88.

⁴⁴⁴ Beyhakî (v. 458/1066), *Delâilü'n-nübüvve*, haz. Abdülmu'tî Kal'acî, I-VII, Kahire 1408/1988, II, 221.

⁴⁴⁵ İbn Asâkir (v. 571/1176), *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbüddîn Ebû Saîd Ömer b. Çarâme el-Ömerî, I-LXXX, Beyrut 1417/1996, XLIV, 16.

⁴⁴⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 43.

⁴⁴⁷ İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201), *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkâdir Atâ, I-XIX, Beyrut 1412/1992, IV, 135.

⁴⁴⁸ İbnü'l-Esîr (v. 630/1233), *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ebî'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, I-XI, Beyrut 1407/1987, I, 602.

⁴⁴⁹ İbnü'l-Esîr (v. 630/1233), *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd, I-VIII, Beyrut [t.y.], IV, 143.

Kelâî (v. 634/1237), *el-İktifâ'* da İbn İshâk'tan naklen Hz. Ömer'in Habeşistan hicretinden sonra Müslüman olduğu kaydına yer vermektedir.⁴⁵⁰

Sibt İbnü'l-Cevzî (v. 654/1256) *Mirâtü'z-zamân* adlı eserinde Hz. Ömer'in Müslüman oluşunu bîsetin altıncı yılı olayları içerisinde zikretmektedir.⁴⁵¹ Ayrıca Hz. Ömer'in Müslümanların kaçınıcı olduğu ile ilgili meseleyi tartışırken orada da Hz. Ömer'in bîsetin altıncı yılında Müslüman olduğuna işaret etmiştir.⁴⁵²

Muhibbüddîn et-Taberî (v. 694/1295), *aşere-i mübeşşere* hakkında yazdığı *er-Riyâzu'n-nadire fî menâkıbî'l-aşere* adlı eserinde Hz. Ömer'in ne zaman Müslüman olduğuna dair İbn İshâk rivayetine atıf yapmıştır.⁴⁵³ Ayrıca İbn Hişâm'ın İbn İshâk'tan naklettiği Amr b. Âs ve Abdullâh b. Rebîa'nın Habeşistan'dan elleri boş döndükten sonra Müslüman olduğu rivayetine de yer vermiştir.⁴⁵⁴ Ancak bu rivayeti kullanırken sadece İbn İshâk'a atıf yapmıştır.

Ebü'l-Fidâ (v. 732/1331), *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer* adlı eserinde Hz. Ömer'in ne zaman Müslüman olduğuna işaret etmemiş ancak Hz. Hamza'nın Müslüman oluşundan sonra ve Habeşistan hicretinden önce bu olayı nakletmiştir. Buradan onun Habeşistan hicretinden önce Hz. Ömer'in Müslüman olduğu kanaatini taşıdığı düşünülebilir.⁴⁵⁵

Nüveyrî (v. 733/1333), *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*, isimli eserinde Hz. Ömer'in bîsetin altıncı yılında zilhicce ayında yirmi altı yaşındayken Müslüman olduğu bilgisini herhangi bir kaynağa atıf yapmaksızın ve isnadsız olarak kaydetmektedir.⁴⁵⁶

Zehebî (v. 738/1348), *Târîhu'l-islâm* adlı eserinde İbn İshâk'ın rivayetini Yûnus b. Bükeyr'den nakletmektedir.⁴⁵⁷

İbn Kesîr (v. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye*'de ilgili rivayetleri İbn Hişâm'dan almıştır.⁴⁵⁸ Ayrıca Abdullah b. Ömer'in, Hz. Ömer'in Müslümanlığı

⁴⁵⁰ Kelâî (v. 634/1237), *el-İktifâ bimâ tezammenehû min megâzî rasûlillah*, thk. Muhammed Kemâlüddîn İzzeddîn Ali, I-II, Beyrut 1417/1997, I, 250.

⁴⁵¹ Sibt İbnü'l-Cevzî (v. 654/1256), *Mirâtü'z-zamân fî tevârîhi'l-âyân*, thk. Muhammed Berekât-Ammâr Tahâvî, I-XXIII, Beyrut 1434/2013, III, 114-115.

⁴⁵² Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirât*, III, 115.

⁴⁵³ Muhibbüddîn et-Taberî (v. 694/1295), *er-Riyâzu'n-nadire fî menâkıbî'l-aşere*, haz. Abdülme'cîd Tûme Halebî, I-IV, Beyrut 1418/1997, II, 237.

⁴⁵⁴ Muhibbüddîn et-Taberî, *er-Riyâzu'n-nadire*, II, 243-244.

⁴⁵⁵ Bkz. Ebü'l-Fidâ (v. 732/1331), *Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*, haz. Mahmûd Deyyûb, I-II, Beyrut 1417/1997, I, 176-177.

⁴⁵⁶ Nüveyrî (v. 733/1333), *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*, thk. Ali Muhammed Hâşim, Beyrut 1424/2004, XVI, 182.

⁴⁵⁷ Zehebî (v. 748/1348), *Târîhu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, I-LII, Beyrut 1410/1990, II, 181.

⁴⁵⁸ Bkz. İbn Kesîr (v. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülhasan et-Türkî, I-XXI, [y.y.] 1417/1997, IV, 195,196.

ğını ilan etmesine dair naklettiği ve yine İbn Hişâm'da geçen rivayeti aynı şekilde eserine aldıktan sonra şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “O, Ömer’in geç Müslüman oluşuna delil teşkil ediyor. Çünkü İbn Ömer, Uhud savaşına katıldığında on dört yaşındaydı. Uhud savaşı ise hicretin üçüncü yılındaydı. Onun, Ömer Müslüman olduğunda mümeyyiz olması ancak Ömer’in hicretten yaklaşık dört yıl önce Müslüman olmasıyla mümkündür. Bu da bîsetten yaklaşık dokuz sene sonradır.”⁴⁵⁹

Makrîzî (v. 845/1442), siyere dair *İmtâu'l-esmâ* adlı eserinde çok kısa yer ayırdığı Hz. Ömer’in Müslüman oluşu bahsinde herhangi bir kaynak belirtmeden Hz. Ömer’in Habeşistan hicretinden sonra Müslüman olduğu kaydını koymuştur.⁴⁶⁰

Suyûtî (v. 911/1505), *Târîhu'l-hulefâ* adlı eserinde İbn Sa’d’dan Eslem rivayetini almıştır.⁴⁶¹

Kastallânî (v. 923/1517), *Mevâhibü'l-ledünniyye*’de Hz. Ömer’in Hz. Hamza’dan üç gün sonra Müslüman olduğunu Ebû Nuaym’a atıf yaparak aktarmaktadır.⁴⁶² Ebû Nuaym ise konuyu müstakil olarak değil İbn Abbâs kanalıyla Hz. Ömer’in Müslüman oluşunu aktardığı rivayetin içinde zikretmektedir. İlgili kısımda genişçe temas edilecektir.

Şâmî (v. 942/1536), *Sübülü'l-hüdâ*’da Hz. Ömer’in ne zaman Müslüman olduğuna dair İbn İshâk rivayetini ifade değişikliği ile nakletmektedir.⁴⁶³ Daha sonra *ez-Zehr* dedi ki diyerek muhtemelen Moğultay b. Kılıç’ın *el-İşâre ilâ sûreti'l-Mustafâ* (*ez-Zehrü'l-bâsim*) adlı eserine atıf ile⁴⁶⁴ “O, bîsetin altıncı yılı zilhicce ayında yirmi altı yaşındayken Müslüman olmuştur.” şeklinde bir rivayet kaydetmiştir.⁴⁶⁵ Ayrıca bu rivayetin İbn Sa’d’dan İbnü'l-Müseyyeb’den nakledildiğini kaydetmiştir. Öncelikle *ez-Zehrü'l-bâsim*’de (*el-İşâre*) böyle bir ifadeye tesadüf edemedik.⁴⁶⁶ Ancak burada, Hz. Ömer’in Müslüman oluşu ile ilgili bahiste Hz. Ömer’in Hz. Hamza’dan üç gün sonra Müslüman olduğuna temas edilmiş,⁴⁶⁷

⁴⁵⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 202.

⁴⁶⁰ Makrîzî (v. 845/1442), *İmtâu'l-esmâ bimâ li'n-nebiyyi mine'l-ahvâli ve'l-emvâli ve'l-hafedeti ve'l-metâ'*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nümeysî, I-XV, Beyrut 1420/1999, I, 43.

⁴⁶¹ Suyûtî (v. 911/1505), *Târîhu'l-hulefâ*, edt. Muhammed Gassân Nasûh Çargûl Hüseyinî, Beyrut 1434/2013, s. 215.

⁴⁶² Kastallânî (v. 923/1517), *Mevâhibü'l-ledünniyye*, thk. Me'mûn b. Muhyiddîn el-Cennân, I-III, Beyrut 1416/1996, I, 125.

⁴⁶³ *النبذة الأولى إلى الهجرة* (Bkz. Şâmî (v. 942/1536), *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sûreti hayri'l-ibâd*, thk. Mustafa Abdülvehid, I-XII, Kahire 1418/1997, II, 493.)

⁴⁶⁴ Şâmî’nin bu esere atıf yapması ile ilgili bkz. M. Yaşar Kandemir, “Moğultay b. Kılıç”, *DİA*, XXX, 229.

⁴⁶⁵ Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ* II, 493.

⁴⁶⁶ Bkz. Moğultay b. Kılıç (v. 762/1361), *el-İşâre ilâ sûreti'l-Mustafâ* (*ez-Zehrü'l-Bâsim*), thk. Muhammed Nizâmüddîn el-Füteyyih, Dimaşk/Beyrut 1416/1996, s. 123-124.

⁴⁶⁷ Bkz. Moğultay b. Kılıç, *el-İşâre*, s. 123.

Hz. Hamza'nın Müslüman oluşu bahsinde de Hz. Hamza'nın bisetin altıncı yılında Müslüman olduğu kaydedilmiştir.⁴⁶⁸ İbn Sa'd'a atıf yapılan noktada ise İbnü'l-Müseyyeb rivayetine tesadüf edemedik⁴⁶⁹ ancak İbn Sa'd'ın Vâkidî'den Eslem rivayetinin ilgili bölümünü müstakil olarak naklettiği kısım ile Şâmî'nin rivayeti birebir uymaktadır. Şâmî ayrıca İbnü'l-Cevzî'nin, Hz. Ömer'in beşinci yılda Müslüman olduğu bilgisini verdiğini kaydetmiştir.⁴⁷⁰ Ancak İbnü'l-Cevzî'nin altıncı yıla işaret ettiği daha önce kaydedilmişti. Son olarak Şâmî, Ebû Nuaym rivayetini bir cümle ile nakletmiştir.⁴⁷¹

Diyarbakrî (v. 990/1582), *Târîhu'l-hamîs*'de İbn İshâk rivayetini Kelâî'nin *el-İktifâ*'sı aracılığıyla nakletmiş ayrıca Ebû Nuaym'ın Hz. Ömer'in Hz. Hamza'dan üç gün sonra Müslüman olduğuna temas ettiğine ve bu bilginin Moğultay b. Kılıç'ın siyerinde de geçtiğine yer vermiştir.⁴⁷² İbnü'l-Cevzî'nin *Sıfatü's-safoe*'sinde (*Sıfatü's-safoe* Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-evliyâ* adlı eserinin özeti mahiyetindedir.⁴⁷³) bu sırada kırk yaşında olduğu bilgisine de yer vermiştir.⁴⁷⁴

Halebî (v. 1044/1635), *İnsânü'l-uyûn*'da Hz. Ömer'in yirmi altı yaşında ve Hz. Hamza'nın Müslüman oluşundan üç gün yahut üç ay sonra Müslüman olduğunu kaydetmiştir.⁴⁷⁵ Ayrıca Habeşistan hicretine çıkmak üzere hazırlanan Ümmü Abdullah ile Hz Ömer arasında geçen bir konuşmayı nakleden Halebî, bu rivayetin onun birinci Habeşistan hicretinden sonra Müslüman olduğunu delillendirdiğini iddia etmektedir.⁴⁷⁶

1.2. Hz. Ömer'in Müslümanların Kaçıncısı Olduğuna dair Rivayetler

İbn İshâk (v. 151/768), Hz. Ömer Müslüman olduğunda Müslümanların sayısının kırk küsur erkek ve on bir kadından müteşekkil olduğuna Hz. Ömer'in Müslüman oluşuna dair naklettiği rivayetin sonunda yer vermektedir.⁴⁷⁷

Abdürrezzâk es-San'ânî (v. 211/826-827) *Musannef*'inde Ma'mer b. Râşid (v. 153/770) kanalıyla Zührî'den (v. 124/742) Hz. Ömer'in Müslüman oluşuna

⁴⁶⁸ Bkz. Moğultay b. Kılıç, *el-İşâre*, s. 114.

⁴⁶⁹ İbnü'l-Müseyyeb'den Hz. Ömer'in Müslümanların kaçıncısı olduğuna dair bir rivayet İbn Sa'd'da yer almaktadır. İlgili kısımda temas edilecektir.

⁴⁷⁰ Şâmî, *Sübü'lü'l-hüdâ* II, 493.

⁴⁷¹ Şâmî, *Sübü'lü'l-hüdâ* II, 493.

⁴⁷² Diyarbakrî (v. 990/1582), *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefis*, I-II, Beyrut [t.y.], I, 295.

⁴⁷³ Bkz. Yusuf Şevki Yavuz-Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî", *DİA*, XX, 545.

⁴⁷⁴ Diyarbakrî, *Târîh*, I, 297.

⁴⁷⁵ Halebî (v. 1044/1635), *İnsânü'l-uyûn fî sîreti Emîni'l-Me'mûn (es-Sîretü'l-Halebiyye)*, I-II, [y.y.] 1351/1932, II, 12.

⁴⁷⁶ Halebî, *Sîre*, II, 3.

⁴⁷⁷ İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 223.

dair uzun bir nakilde bulunmuştur. Bu naklin başında Hz. Ömer'in çok sayıda kişi Müslüman olduktan sonra Müslüman olduğu bilgisi yer almaktadır.⁴⁷⁸

İbn Hişâm (v. 218/833), Hz. Ömer'in Müslüman oluşuna dair rivayetin içinde, Ömer'in kılıcını kuşanmış vaziyette Hz. Peygamber'in bulunduğu yere giderken Hz. Peygamber'in Safâ tepesi eteklerinde ashâbından yaklaşık kırk kişi ile birlikte bulunduğunu hatta bunların önde gelenlerinin kimler olduğunu naklederken, onların Habeşistan hicretine katılmayanlardan müteşekkil olduklarını vurgulamıştır.⁴⁷⁹

İbn Sa'd (v. 230/845), *Tabakât'* ta Ma'mer b. Râşid kanalıyla Zührîden yaptığı bir nakilde Hz. Ömer'in kırk yahut kırk küsur erkek ve kadından sonra Müslüman olduğunu kaydetmektedir.⁴⁸⁰ Yine Zührî kanalıyla ancak Sa'îd b. Müseyyeb'den (v. 94/713) gelen bir rivayette kırk erkek ve on kadından sonra Müslüman olduğu nakledilmektedir.⁴⁸¹ Sa'lebe b. Suayr rivayetinde ise kırk beş erkek ve on bir kadından sonra Müslüman olduğu nakledilmektedir.⁴⁸²

İbn Ebû Şeybe (v. 235/849), *Musannef* isimli meşhur eserinde Hilal b. Yesâf'tan gelen Hz. Ömer'in kırk erkek ve on bir kadından sonra Müslüman olduğu rivayetini kaydetmektedir.⁴⁸³

Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), *Kitâbü Fezâilî's-sahâbe'* de İbn Hişâm'ın Hz. Ömer'in kız kardeşinin yanında Müslüman oluşunu naklettiği uzun rivayeti kaydederken Müslümanların kaçınıcı olduğu ile ilgili kısmı da aynı şekilde almıştır.⁴⁸⁴

İbn Şebbe (v. 262/876) Hz. Ömer'in Müslümanların kaçınıcı olduğu ile ilgili üç rivayet nakletmektedir. Her üç rivayet de İbn Sa'd tarafından nakledilmektedir. İbn Şebbe bunları İbn Sa'd gibi Vâkıdî'den almış ve nakletmiştir.⁴⁸⁵

Belâzürî (v. 279/892-893) Hz. Ömer'in Müslümanların kaçınıcı olduğu ile ilgili İbn Ebû Şeybe'den onun *Musannef*'inde de nakledilen bir rivayetle⁴⁸⁶ Vâkıdî'den İbn Sa'd'ın da naklettiği Sa'îd b. Müseyyeb rivayetini nakletmektedir.⁴⁸⁷

⁴⁷⁸ Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (v. 211/826-827), *el-Musannef*, thk. Abdurrahman el-Âzamî, I-XII, Mektebû'l-İslâmî, Beyrut 1392/1972, V, 325.

⁴⁷⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 343-344.

⁴⁸⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 249.

⁴⁸¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 249.

⁴⁸² İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 250.

⁴⁸³ İbn Ebû Şeybe (v. 235/849), *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, I-XXVI, Beyrut 1427/2006, XX, 263.

⁴⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Fezâil*, I, 279-280.

⁴⁸⁵ Bkz. İbn Şebbe, *Târîh*, II, 659-660.

⁴⁸⁶ Belâzürî, *Ensâb*, X, 286.

⁴⁸⁷ Belâzürî, *Ensâb*, X, 289.

Taberî (v. 310/923), *Târihu'l-ümem*'de İbn Sa'd'ın Sa'lebe b. Suayr rivayeti-ne dayanarak Hz. Ömer'in kırk beş erkek ve on bir kadından sonra Müslüman olduğunu kaydetmektedir.⁴⁸⁸

Mutahhar b. Tâhir el-Makdisi (v. 355/966) *el-Bed' ve't-târih* adlı eserinde Müslüman olduğunda Hz. Ömer'in, Habeşistan hicretine çıkanlar haricinde Mekke'de kalan Müslümanların kırkuncısı olduğunu kaydetmektedir. Bunun gerekçesi olarak da onun bîsetin altıncı yılında Müslüman olmasını zikretmektedir.⁴⁸⁹

Taberânî (v. 360/971), *Mu'cemü'l-Kebîr*'de Saîd b. Cübeyr kanalıyla İbn Abbâs'tan gelen şu rivayete yer vermektedir: “*Rasûlullah ile beraber otuz dokuz erkek ve kadın Müslüman olmuştu. Ömer bunların kırkuncısı oldu. O Müslüman olunca Allah "Ey Peygamber! Sana ve sana tabi olan mü'minlere Allah yeter."*⁴⁹⁰ *ayeti indirdi.*”⁴⁹¹ Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu ayetin iniş sebebi hakkında bu rivayet ilk olarak Taberânî'de geçmektedir. Daha sonraki tefsirler de bahsedileceği üzere bu rivayete atıf yapmışlardır.

İbn Abdülber (v. 463/1071) siyere dair *ed-Dürer fi'htisâri'l-megâzî ve's-siyer* adlı eserinde sadece bir cümlelik bilgiyle yetinmiştir: “*Ömer b. Hattâb kırk erkek ve on iki kadından sonra Müslüman oldu. İslâm kuvvet kazandı. Hamza ve Ömer'in Müslüman oluşuyla İslâm açıkça ortaya çıktı.*”⁴⁹² *el-İstiâb*'da ise bu bilginin isnadına yer verilmiş ve İbn Maîn'den geldiği belirtilmiş ayrıca ondan önce çok sayıda kişinin Müslüman olduğu şeklinde yine bir cümlelik başka bir rivayet nakledilmiştir.⁴⁹³

Sem'ânî (v. 489/1096) *Tefsîrü'l-kur'ân*'da “*Ey Peygamber! Sana ve sana tabi olan mü'minlere Allah yeter.*”⁴⁹⁴ ayetinin iniş sebebi hakkında Saîd b. Cübeyr kanalıyla İbn Abbâs'tan gelen “*Ömer, otuz dokuz erkek ve yirmi kadın Müslüman olduktan sonra Müslüman oldu.*” şeklindeki rivayete yer vermektedir.⁴⁹⁵ Ancak bu rivayetlere Mukâtil b. Süleyman⁴⁹⁶ (v. 150/767), yahut Taberî⁴⁹⁷ (v. 310/923) yer

⁴⁸⁸ Taberî (v. 310/923), *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk (Târihu't-taberî)*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, I-XI, Kâhire [t.y.], IV, 200.

⁴⁸⁹ Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed'*, V, 88.

⁴⁹⁰ Enfal 8/64 (<http://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/enfal-suresi-8/ayet-64/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>, Erişim Tarihi: 24.08.2017.)

⁴⁹¹ Taberânî (v. 360/971), *Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Silefi, I-XXV, Kahire [t.y.], XII, 60.

⁴⁹² İbn Abdülber (v. 463/1071), *ed-Dürer fi'htisâri'l-megâzî ve's-siyer*, thk. Şevki Dayf, Kahire 1386/1966, s.43.

⁴⁹³ İbn Abdülber (v. 463/1071), *el-İstiâb fi esmâi'l-ashâb*, I-II, Beyrut 1426-1427/2006, II, 75.

⁴⁹⁴ Enfal 8/64 (<http://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/enfal-suresi-8/ayet-64/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>, Erişim Tarihi: 24.08.2017.)

⁴⁹⁵ Sem'ânî (v. 489/1096), *Tefsîrü'l-kur'ân*, thk. Ebî Temûm Yâsin b. İbrâhim, I-V, Riyad 1418/1997, II, 277.

⁴⁹⁶ Bkz. Mukâtil b. Süleymân (150/767), *Tefsîr*, thk. Abdullah Mahmûd Şehâle, I-V, Beyrut 1423/2002, II, 124.

vermemiştir. Fakat sonraki pek çok meşhur tefsir bu rivayeti zikretmiştir. Ancak aynı isnada dayanılmasına rağmen sayılarda yahut ifadelerde değişiklikler söz konusudur: Ferrâ⁴⁹⁸ (v. 516/1122), Zemahşerî⁴⁹⁹ (v. 538/1144), Fahreddin er-Râzî⁵⁰⁰ (v. 606/1210), Kurtubî⁵⁰¹ (671/1273), Beyzâvî⁵⁰² (v. 685/1286) ve Ebû Hayyân el-Endelûsî⁵⁰³ (v. 745/1344) Hz. Ömer'in otuz üç erkek ve altı kadından sonra kırkinci Müslüman olduğunu kaydetmektedirler. İbnü'l-Cevzî⁵⁰⁴ (v. 597/1201) ve Suyûtî⁵⁰⁵ (v. 911/1505) sadece otuz dokuz Müslümanın ardından kırkinci olduğu aktarılmış kadın ve erkek Müslüman sayısına ayrıca değinilmemiştir. İbn Kesîr⁵⁰⁶ (774/1373) ise rivayeti aynı zamanda Saîd b. Müseyyeb'den de nakletmiş ve diğer başka sayılara hiç temas etmeden Hz. Ömer ile beraber kırka tamamlandığını belirtmiştir. Ancak rivayetin sonunda bunun şüpheli olduğunu pek çok gerekçeyle izah etme sadedinde açıklamalar yapmıştır.

İbn Asâkir (v. 571/1176), *Târîhu medîneti Dımaşk*'da Saîd b. Cübeyr kanalıyla İbn Abbâs'tan Enfal suresi 64. ayetin sebep-i nüzûlü hakkında nakledilen Hz. Ömer'in otuz dokuz erkek ve yirmi üç kadından sonra Müslüman olduğuna dair rivayeti kendisine ulaşan iki farklı isnadıyla birlikte kaydetmiştir.⁵⁰⁷ Ardından naklettiği üç rivayet İbn Sa'd'dan aldığı rivayetlerdir.⁵⁰⁸ Beşinci rivayet ise Hz. Ömer'in ağzından nakledilen "*Ben Rasûlullah'la birlikte otuz dokuz erkeğin Müslüman olduğunu gördüm. Ben Müslüman olan kırk dördüncü erkektim...*" şeklindeki rivayettir.⁵⁰⁹ İbn Asâkir'in naklettiği son rivayet Mûsâ b. Ukbe'den gelen Zührî rivayetidir. Burada Hz. Ömer Müslüman olduğunda Mekke'de

⁴⁹⁷ Bkz. Taberî (v. 310/923), *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-kur'ân*, I-XXVI, thk. Abdullâh b. Abdûlmusîn et-Türkî, I-XXVI, [y.y.] 1422/2001, XI, 259-261.

⁴⁹⁸ Ferrâ (v. 516/1122), *Meâlimü't-tenzîl*, thk. Selman Müslim el-Harş vd., I-VIII, Riyad 1409/1989, III, 374.

⁴⁹⁹ Zemahşerî (v. 538/1144), *Keşşâf*, thk. Âdil Ahmed Abdûlmevcûd-Ali Muhammed Muavviz, I-VI, Riyad 1418/1998, II, 597.

⁵⁰⁰ Fahreddin er-Râzî (v. 606/1210), *Tefsîrü'l-kebîr*, I-XXXII, Beyrut 1401/1981, XV, 197-198.

⁵⁰¹ Kurtubî (v. 671/1273), *el-Câmi li ahkâmi'l-kur'ân*, thk. Muhammed Rahûn Arkûsî-Mahir Habbûs, I-XXIV, Beyrut 1426/2006, X, 67-68.

⁵⁰² Beyzâvî (v. 685/1286), *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, Muhammed Abdurrahmân Mar'âşlî, I-V, Beyrut [t.y.], III, 66.

⁵⁰³ Ebû Hayyân (v. 745/1344), *Bahru'l-muhîd*, thk. Âdil Ahmed Abdûlmevcûd-Ali Muhammed Muavviz vd., Beyrut 1413/1993, IV, 510.

⁵⁰⁴ İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201), *Zâdü'l-mesîr*, thk. I-IX, [y.y.] [t.y.], III, 377.

⁵⁰⁵ Suyûtî (v. 911/1505), *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdûlmuhsin et-Türkî, I-XVII, Kahire 1424/2003, VII, 192-193.

⁵⁰⁶ İbn Kesîr (v. 774/1373), *Tefsîru'l-kur'âni'l-azîm*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed-Muhammed Seyyid Reşad vd., I-XV, [y.y.] 1421/2000, VII, 117-118.

⁵⁰⁷ Bu rivayetler arasında birinde yer alan "منهم" ibaresi dışında fark yoktur. (Bkz. İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 39-40.)

⁵⁰⁸ İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 40-41.

⁵⁰⁹ İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 43.

kadın ve erkek Müslümanların sayısının otuz dokuz olduğunu, Hz. Ömer'in onları kırka tamamladığını kaydetmektedir.⁵¹⁰

İbn Hişâm'ın *es-Sîre'sini er-Ravzü'l-ünûf fî şerhi's-sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm* adıyla şerheden Süheylî (v. 581/1185), İbn Hişâm'ın rivayetlerini aktardıktan sonra problemli gördüğü yahut ilave veya açıklama yapmak istediği hususlara ayrıca temas etmiştir. Süheylî Hz. Ömer Müslüman olduğunda Müslümanların sayısının kırk küsur erkek ve on bir kadından müteşekkil olduğu rivayetini benimsemiştir.⁵¹¹

İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201), *el-Muntazam*'da doğrudan İbn Sa'd'dan Ma'mer ve Saîd b. Müseyyeb kanalıyla Zührî'den nakledilen iki rivayeti aynı şekilde almıştır.⁵¹² Ancak tefsiri *Zâdü'l-Mesîr*'de kullandığı İbn Abbâs rivayetine burada yer vermemiştir.⁵¹³

İbnü'l-Esîr (v. 630/1233) *el-Kâmil*'de, Hz. Ömer'in otuz dokuz erkek ve yirmi üç kadından sonra Müslüman olduğunu isnadsız olarak belirttikten sonra şunlar da söylenmiştir diyerek iki görüş daha nakletmiştir: "...Kırk erkek ve on bir kadından sonra, kırk beş erkek ve yirmi bir kadından sonra Müslüman olmuştur..."⁵¹⁴ *Üsdü'l-ğâbe*'de ise kırk erkek ve on bir kadından sonra Müslüman olduğunu öncelikle zikretmiş ardından şu da söylenmiştir diyerek otuz dokuz erkek ve yirmi kadından sonra Müslüman olduğunu ilave etmiştir.⁵¹⁵ Daha sonra dört ayrı rivayeti isnadlı olarak kaydetmiştir. Birincisi Saîd b. Cübeyr kanalıyla İbn Abbâs'tan gelen ve Enfal suresi 64. Ayetin sebab-i nüzûlü hakkında nakledilen rivayettir.⁵¹⁶ İkincisi Sa'lebe b. Suayr rivayetidir ki bunu doğrudan Sa'lebe'nin oğlu Abdullah'tan nakletmektedir.⁵¹⁷ Üçüncüsü Saîd b. Müseyyeb rivayetidir ki bunu doğrudan Saîd b. Müseyyeb'den nakletmektedir.⁵¹⁸ Dördüncü rivayet ise İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ta Ma'mer b. Râşid kanalıyla Zührî'den aldığı Hz. Ömer'in kırk yahut kırk küsur erkek ve kadından sonra Müslüman olduğu rivayetidir. Ancak bu rivayeti "*Zübeyr dedi ki*" diyerek nakletmektedir.⁵¹⁹

Sibt İbnü'l-Cevzî (v. 654/1256) *Mirâtü'z-zamân*'da Hz. Ömer'in Müslümanların kaçınıcı olduğu ile ilgili meşhur görüşün kırkıncı olduğunu belirtip Hey-

⁵¹⁰ İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 51.

⁵¹¹ Süheylî (581/1185), *er-Ravzü'l-ünûf fî şerhi's-sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*, thk. Abdurrahman el-Vekîl, I-VII, [y.y.] [t.y.], III, 271.

⁵¹² Bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IV, 134.

⁵¹³ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 377.

⁵¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 601-602.

⁵¹⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 138.

⁵¹⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 139.

⁵¹⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 139.

⁵¹⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 139.

⁵¹⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 139.

sem b. Adî'den naklen isimlerini de belirtmiş ancak bu durumun tuhaf olduğunu ifade etmiştir. Habeşisan hicretini gerekçe göstererek bu tarihe kadar Müslümanların sayısının artmış olması gerektiğini belirtmiş, iddia edildiği gibi Hz. Ömer'in kırkinci Müslüman olmasının ancak bîsetin ikinci yılında Müslüman olması ile mümkün olabileceğini belirtmiştir.⁵²⁰

Muhibbüddîn et-Taberî (v. 694/1295), *er-Riyâzü'n-nadîre* adlı eserinde İbn Abbâs'dan gelen ve Enfal suresi 64. ayetin sebab-i nüzûlü olarak nakledilen rivayete sadece İbn Abbâs'a işaret ederek yer vermektedir.⁵²¹

Nüveyrî (v. 733/1333), *Nihâyetü'l-ereb*'de İbn Sa'd'ın naklettiği rivayetleri doğrudan *Tabakât*'a atıf yaparak nakletmiştir.⁵²² Nüveyrî bu rivayetleri tartışmıştır. Hz. Ömer'in, ikinci Habeşistan hicretinden sonra Müslüman olması ve bu sırada Müslüman erkeklerin sayısının seksenden fazla olması dolayısıyla muhtemelen hicret edenler dışında Mekke'de kalanların sayısının [kırk civarında] olabileceğini ifade etmiştir.⁵²³

Zehebî (v. 748/1348), Hz. Ömer'in Müslümanların kaçınıcı olduğuna dair üç rivayet nakletmektedir. Naklettiği rivayetlerin ilki Vâkıdî'den Zührî kanalıyla Saîd b. Müseyyeb rivayetidir.⁵²⁴ İkinci rivayet yine Vâkıdî'den naklettiği ancak Ma'mer kanalıyla Zührî'den gelen rivayettir.⁵²⁵ Üçüncü rivayet ise Yûnus b. Bükeyr kanalıyla İbn İshâk rivayettir.⁵²⁶

İbn Kesîr (v. 774/1373), İbn Hişâm'ın rivayetinden hareketle Hz. Ömer'in hicret edenler dışındaki Müslümanların kırkınıcı olabileceğini belirtmiştir.⁵²⁷

Makrîzî (v. 845/1442), *İmtâü'l-esmâ*'da Hz. Ömer'in Müslümanların kaçınıcı olduğuna dair birçok sayı vermiş ancak bunları kimlerden aldığına temas etmemiştir. Bahsettiği sayılar şunlardır: Kırk dokuz erkek ve yirmi üç kadından sonra, kırk erkek ve on bir kadından sonra, kırk beş erkek ve yirmi bir kadından sonra, otuz üç erkekten sonra Müslüman olmuştur.⁵²⁸

Kastallânî (v. 923/1517), *Mevâhib*'de Hz. Ömer'in kırk küsur erkek ve on bir kadından sonra Müslüman olduğunu belirtmiştir.⁵²⁹

Şâmî (v. 942/1536), *Sübülü'l-hüdâ*'da İbn İshâk rivayetiyle İbn Sa'd'ın Saîd b. Müseyyeb'den naklettiği rivayeti almıştır.⁵³⁰ Bunların yanı sıra İshâk b.

⁵²⁰ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirât*, III, 115.

⁵²¹ Muhibbüddîn et-Taberî, *er-Riyâzü'n-nadîre*, II, 245.

⁵²² Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XVI, 181.

⁵²³ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XVI, 181.

⁵²⁴ Zehebî, *Târîh*, II, 180.

⁵²⁵ Zehebî, *Târîh*, II, 180.

⁵²⁶ Zehebî, *Târîh*, II, 181.

⁵²⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 196-197.

⁵²⁸ Makrîzî, *İmtâü'l-esmâ*, I, 43.

⁵²⁹ Kastallânî, *Mevâhib*, I, 125.

⁵³⁰ Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, II, 493.

Bişr'den İbn Abbâs rivayetini almış ancak İbn Abbâs'tan gelen rivayette geçen otuz dokuz erkek ibaresi burada doksan dokuz olarak kaydedilmiştir. Muhakkik otuz olduğuna dair de dipnota kayıt koymuştur.⁵³¹ Ancak müellif Moğultay b. Kılıç'ın şu değerlendirmeyi yaptığını ifade etmiştir: “*Muhtemelen bu [sayı] doğrudur. İbn İshâk'ın zikrettiğine göre Habeşistan'dakiler seksen üç kişiydi.*”⁵³² İbn Hişâm'daki bilgi bu sayı ile mutabıktır.⁵³³ Sonra kendisi de bir değerlendirme yaparak İbn İshâk'ın seksen üç kişi olarak verdiği sayının tüm Habeşistan hicretlerindeki toplam sayı olduğunu İbn Abbâs'a atıf yaparak, Hz. Ömer'in bu iki hicret arasında Müslüman olduğunu, kırktan sonraki artışın Hz. Ömer'in Müslüman oluşu sonrasında olmuş olacağını, ondan gelen rivayeti naklettiği İshâk'ın [b. Bişr] güvenilir bir ravi olduğunu, yani onun naklettiği sayıya güvenilemeyeceğini ifade etmiştir.⁵³⁴ Dolayısıyla o, Hz. Ömer'in muhtemelen kırkıncı Müslüman olduğuna işaret etmek istemiş olabilir.

Diyarbakrî (v. 990/1582), *Târîhu'l-Hamîs*'de *Sıfatü's-safve*'den alıntı yaparak kırk Müslümandan sonra Müslüman olduğu rivayetine, *Umde*'de otuz üç erkek ve altı kadından sonra Müslüman olduğu rivayetine, Saîd b. Müseyyeb ve Abdullâh b. Sa'lebe rivayetlerine ve *Mevâhib*'e atıf yaparak Hz. Ömer'in kaçınıcı Müslüman olduğuna dair çeşitli bilgiler kaydetmiştir.⁵³⁵

Halebî (v. 1044/1635), *İnsânü'l-uyûn*'da Hz. Ömer'in kırkıncı Müslüman olduğunu söyleyenler ile Habeşistan hicretinden sonra Müslüman olduğu için daha geç sıralarda yer aldığını ileri sürenler olduğunu belirttikten sonra onun Habeşistan hicretine çıkanlardan geriye kalanların kırkıncısı olabileceğini ifade etmiştir.⁵³⁶

2. Hz. Ömer'in İslam'ı Kabul Edişinin Nasıl Gerçekleştiğine Dair Rivayetler

2.1. Hz. Ömer'in, Kız Kardeşinin Yanına Gitmesi ve Müslüman Olmasına Dair Rivayetler

İbn İshâk (v. 151/768), konuyla ilgili şu detaylı bilgiyi nakletmektedir: “*Kureyş Ömer b. Hattâb'ı – o henüz müşrik iken- Rasûlullah'ı aramak üzere gönderdi. Rasûlullah safa tepesi eteklerinde bir evdeydi. Yolda Benî Adî b. Ka'b'ın amca çocuklarından olan Nuaym b. Abdullah b. Esed en-Nehâm ile karşılaştı. O Müslüman olmuş idi. Bu esnada Ömer kılıcını kuşanmış vaziyetteydi. Nuaym: “Ömer! Ne-*

⁵³¹ Şâmî, *Sübü'lü'l-hüdâ*, II, 493.

⁵³² Şâmî, *Sübü'lü'l-hüdâ*, II, 493.

⁵³³ Bkz. İbn Hişâm, I, 354.

⁵³⁴ Şâmî, *Sübü'lü'l-hüdâ*, II, 493.

⁵³⁵ Diyarbakrî, *Târîh*, I, 297.

⁵³⁶ Halebî, *Sîre*, II, 3.

reye gidiyorsun?" diye sorunca Ömer: "Kureyş'in aklını bulandıran, ilahlarını akıl-sız gören, toplumunu bölen Muhammed'e gidiyorum." diye yanıt verdi. Nuaym: "Vallahi bu çok kötü bir yürüyüş Ömer. Sen aşırı gidip Benî Adî b. Ka'b'ın mahvını istiyorsun. Diğer taraftan sen Muhammed'i öldürünce Benî Hâşim ve Benî Zühre'nin seni sağ bırakacağını mı zannediyorsun!" dedi. Bir süre daha konuştular ve sesleri yükselmeye başladı. Ömer: "Ben öyle sanıyorum ki sen dinden çıktın. Şayet ben bundan emin olmuş olsam önce senden başlardım." deyince, Nuaym bu işin sonunun kötü olduğunu anladı ve "Senin ailenin ve eniştenin Müslüman olduğunu sana haber vermiş olayım. Sen daha yolunu şaşıрма!" dedi. Ömer bunu duyunca "hangileri?" diye sordu. Nuaym: "Amcanın oğlu olan enişten ile Kız kardeşin." diye yanıt verdi. Ömer hemen ayrılıp kız kardeşine gitti.⁵³⁷ ... "Ömer kendisine ulaşan haberin doğruluğunu araştırmak için kızkardeşinin evine yöneldi. Bu sırada Habbâb b. Eret Ömer'in kız kardeşinin yanında olup⁵³⁸ ona Tâhâ'yı [suresini] ve *إذا الشمس* "اذا الشمس" diyorlardı. Ömer içeri girdi. Kız kardeşi onu çehresi değişmiş bir halde görünce hemen sahifeyi sakladı. Habbâb gözden kaybolup başka odaya geçti. Ömer kızkardeşine "Evindeki bu anlaşılmasız sesler de neyin nesi?" dedi. Kızkardeşi: "Aramızda konuşuyorduk, duyduğun bundan başka bir şey değil." dedi. Ömer onu azarlayıp, durumu anlamadan çıkmayacağına yemin etti. Eniştesi Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl ona "Eğer haklı değilsen insanları, kendi arzuların istikametine sürükleyemezsin Ömer!" dedi. Ömer hışımla eniştesine vurup üzerine çıktı. Kız kardeşi kocasını kurtarmak için hamle yapınca ona da eliyle vurup yaraladı. Kız kardeşi kanı görünce "Ömer duyuyor musun? Senin ilahlarını bırakıp Lat ve Uzzâ'yı inkâr edişim hakkında işittiklerinin hepsi doğru. Ben şahadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed onun kulu ve elçisidir. Dilediğini yap!" dedi. O böyle deyince Ömer'in eli yanına düştü ve ona "O okuduğunuz şeyi bana ver. Söz veriyorum onu imha etmeyeceğim ve sana geri vereceğim." dedi. Kız kardeşi onun bu isteğini görünce Rasûlullah'ın duasının⁵⁴⁰ onun için gerçekleşmesini umarak "Sen necissin 'Ona, ancak tertemiz olanlar dokunabilir. '⁵⁴¹ sana itimat edemem. Cünüplük dolayısıyla gusûl al [yahut güzelce yıkan] ve bana beni tatmin edecek bir söz ver." dedi. Ömer bunu yapınca sahifeyi ona verdi. Ömer

⁵³⁷ İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 220-221.

⁵³⁸ Başka bir başlık altında Habbâb'ın orada bulunma sebebi olarak Hz. Peygamber'in ihtiyaç sahiplerini durumları iyi olanların yanına birer ikişer göndermesini anlatan küçük bir kıssa zikredilmiştir. (Bkz. İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 221.)

⁵³⁹ Anlaşılmayan sözler (bkz. Süheylî, *Ravzü'l-ünîf*, III, 278.)

⁵⁴⁰ İbn İshâk Hz. Peygamber'in duasını müstakil bir başlık olarak almış ve burada Perşembe gecesi "Allah'ımı! İslâm'ı Ömer b. Hattâb yahut Ebü'l-Hakem b. Hişâm ile güçlendir." şeklinde niyaz ettiğini kaydetmiştir. (Bkz. İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 221.)

⁵⁴¹ "لا يمسه الا المطهرون" (Vakia, 56/79.) (<http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/vakia-suresi-56/ayet-79/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>, Erişim T.: 24.08.2017)

Kuran'ı okumaya başladı. Tâhâ'yı "Buna inanmayan ve nefsinin arzusuna uyan kimseler seni ondan (ona hazırlanmaktan) sakın alıkoymasın, sonra helak olursun!"⁵⁴² ayetine kadar ve "Güneş dürüldüğü zaman"⁵⁴³ ayetinden "Herkes önceden hazırlayıp getirdiği şeyleri bilecektir"⁵⁴⁴ ayetine kadar okudu ve bu esnada İslam'ı benimsedi. Kardeşine ve eniştesine "Nasıl Müslüman olunur?" diye sordu. O ikisi "Allah'ın ortağı olmaksızın tek olduğuna ve Muhammed'in onun kulu ve rasûlü olduğuna şehadet eder, Lât ve Uzzâ'yı inkâr edersin." dediler. Ömer bunu yaptı. Habbâb çıkıp onların olduğu yere geldi. "Ömer, müjdeler olsun. Zira Rasûlullah, Allah'a, İslam'ı seninle yüceltmesi için dua etti." dedi. Ömer "Bana Rasûlullâh'ın bulunduğu yeri söyleyin." deyince Habbâb, Safâ eteklerinde Rasûlullâh'ın bulunduğu yeri ona söyledi. Ömer Rasûlullah ile buluşmak için heyecanla buraya yöneldi. Rasûlullah'a Ömer'in kendisini öldürmek üzere aradığı haberi ulaşmış ancak Rasûlullah henüz Müslüman olduğundan haberdar olmamıştı. Ömer oraya varıp kapıyı çalınca ve Rasûlullâh'ın ashâbı onu silahlı bir şekilde görünce korktular. Rasûlullah oradakilerin korktuğunu görünce "Ona kapıyı açm. Şayet Allah, Ömer için hayır murat etmişse İslam'a girip Rasûlü doğrular, yok bunu arzu etmiyorsa onu öldürmek bizim için kolaydır." dedi. Ashâb hemen koşturdu. Bu sırada Rasûlullah'a vahiy geliyordu. Ömer'in sesini duyunca Rasûlullah üzerinde entarisi olmaksızın hemen çıktı, Ömer'i entarisi ve gömleğinin birleştiği yerden yakaladı ve "Ömer, Allah'ın Velîd b. Muğire'ye indirdiği musibet gibi bir musibet indirmeden duracağını sanmıyorum. Allahım! Ömer'e hidayet et!" dedi. Ömer gülümsedi ve "Ey Allah'ın elçisi ben şehadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed onun kulu ve elçisidir." dedi. Müslümanlar bir defa tekbir getirdiler. Evin ötesinde de duyuldu. Müslümanlar o gün kırk küsur erkek ve on bir kadından müteşekkildi."⁵⁴⁵

İbn Hişâm (v. 218/833), Hz. Ömer'in Müslüman olması ile ilgili iki farklı rivayet nakletmektedir. Bunlardan birincisi *Sîretü İbn İshâk*'ta da nakledilen rivayettir. Ancak bu rivayetin kurgusunda kısmi farklılıklar ile farklı ifadeler mevcuttur. İbn Hişâm "*İbn İshâk dedi ki*" diyerek önce rivayette bahsi geçecek kişileri tanıtmaktadır. Bu minvalde Hz. Ömer'in kızkardeşi ve kocasının Müslüman olduklarını ve onların Müslümanlıklarını gizlediklerini, ardından Nuaym b. Abdullah'ın da Adî oğullarına mensup olduğunu ve onunda Müslümanlardan olduğunu, Hâbbâb b. Eret'in Fatıma bint. Hattâb'ın evine sürekli

⁵⁴² Taha, 20/16 (<http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/taha-suresi-20/ayet-20/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>, Erişim T.: 24.08.2017)

⁵⁴³ Tekvîr, 81/1 (<http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/tekvir-suresi-81/ayet-1/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>, Erişim T.: 24.08.2017)

⁵⁴⁴ Tekvîr, 81/14 (<http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/tekvir-suresi-81/ayet-1/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>, Erişim T.: 24.08.2017)

⁵⁴⁵ İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 221-223.

gelip gittiğini ve onlara Kuran'ı öğrettiğini⁵⁴⁶, Hz. Ömer'in silahlı olarak Hz. Peygamber'e gittiğini, Hz. Peygamber'in bir grup arkadaşıyla Safa tepesi eteklerinde bir evde toplandıklarının Ömer'e söylendiğini, Hz. Peygamber ve arkadaşlarının kırk kişiye yakın olduklarını, bu kişilerin başlıcalarının Hz. Hamza, Hz. Ali ve Hz. Ebû Bekir olduklarını, burada toplanan kişilerin Habeşistan hicretine katılmayanlardan müteşekkil olduğunu nakletmektedir.⁵⁴⁷ Akabinde Nuaym ile Hz. Ömer arasında geçen diyaloga temas etmekte ancak Ömer'in Nuaym'ı din değiştirmiş olmakla suçladığına yahut bağıştıklarına dair bir malumat vermemektedir.⁵⁴⁸ Hz. Ömer'in, kız kardeşinin evine gitmesi sırasında Habbâb'ın orada olduğu ve Tâhâ suresinin yazılı olduğu bir sahifeyi okuduklarını İbn İshâk ile aynı minvalde nakletmektedir.⁵⁴⁹ Hz. Ömer'in kız kardeşinden okudukları şeyi istemesi üzerine kız kardeşinin “*Ona temiz olanlardan başkası dokunamaz.*” ayetini ileri sürerek Ömer'e necis olduğunu söylediğini yine İbn İshâk ile aynı minvalde nakletmektedir. Ancak Habbâb'ın, saklandığı yerden, Hz. Ömer'in Kuran hakkında güzel ifadeler kullanmasından sonra çıktığını ve Hz. Peygamber'in duasını hatırlattığını, bunun üzerine Ömer'in “*Bana Muhammed'in bulunduğu yeri söyleyin, gidip Müslüman olayım.*” dediğini naklettiği kısımda İbn İshâk'tan ayrıışmaktadır. Nitekim kız kardeşinin evinde kelime-i şehadet getirmesi ile ilgili bir bilgi de söz konusu değildir.⁵⁵⁰ Aynı şekilde Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in yanına geldiğinde ona kapının açılmasını söyleyen kişinin Hz. Hamza olduğunu ve “... *Ona izin verin şayet iyi bir amaçla gelmişse ona ihsan ederiz. Niyeti kötüyse kendi kılıcıyla öldürürüz.*” dediğini nakletmektedir.⁵⁵¹ Yine İbn İshâk'tan farklı olarak Hz. Ömer'in Müslüman olduğunu Hz. Peygamber'e ifade etmesinin ardından tekbir getirenin Hz. Peygamber olduğunu ve evdekilerin Hz. Peygamber'in tekbirinden sonra Ömer'in Müslüman olduğunu öğrendiklerini nakletmektedir.⁵⁵²

İbn Sa'd'ın (v. 230/845), *Tabakât*'ta naklettiği Enes b. Mâlik (v. 93/711-712) rivayeti İbn İshâk rivayetleriyle ifade bakımından kısmen benzerlik ve kısmen farklılık göstermektedir ancak kurgusu itibarıyla büyük ölçüde aynıdır. Rivayetin kısmen farklılaştığı noktalar şöyledir. İbn Sa'd, Nuaym ile aralarında geçen konuşmalarda Hz. Ömer'in Nuaym'ı dinden dönmüş olmakla suçlaması

⁵⁴⁶ İbn İshâk, bu konuda Hz. Peygamber'in ihtiyaç sahiplerini durumları iyi olanların yanlarına yerleştirdiği, Habbâb'ın da Said b. Zeyd ailesinin yanına geldiği şeklinde bir rivayet aktarmaktadır. (Bkz. İbn İshâk, *es-Sîre*, I, 221.)

⁵⁴⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 343-344.

⁵⁴⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 344.

⁵⁴⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 344.

⁵⁵⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 344-345.

⁵⁵¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 346.

⁵⁵² İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 346.

üzerine Nuaym'ın *"Ben sana asıl şaşılacak şeyi söyleyeyim mi. Senin enişten ve kız kardeşin senin dininden döndüler."* dediğini nakletmektedir.⁵⁵³ Buna göre sanki Nuaym Müslüman olduğunu kabul etmektedir. Daha sonra Ömer'in, kız kardeşinin evine yöneldiğini, evde muhacirlerden Habbâb adında birisinin de olduğunu ve Habbâb'ın Ömer'in gelişini sezmesi üzerine evin içine saklandığını aktarmaktadır.⁵⁵⁴ Nitekim İbn İshâk rivayetlerinde bunu sezen Hz. Ömer'in kız kardeşidir. Hz. Ömer'in okudukları şeyi istemesi üzerine kız kardeşinin *"...yıkan [boy abdesti] yahut abdest al"* dediğini Hz. Ömer'in kalkıp abdest aldığı nakletmektedir.⁵⁵⁵ İbn İshâk rivayetlerinde yıkandığı [boy abdesti aldığı] nakledilmektedir. Hz. Ömer Kur'an'ı okuyup *"Bana Muhammed'in yerini gösterin"* deyince Habbâb'ın saklandığı yerden çıktığını kaydetmektedir. Oysa İbn İshâk Habbâb'ın, Hz. Ömer'in Kur'an hakkında güzel ifadeler kullandığını görünce hatta bir başka varyantta Ömer Müslüman olduktan sonra gizlendiği yerden çıktığını nakletmektedir. İbn Sa'd, Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in bulunduğu eve geldiğinde kapıda Hz. Hamza, Hz. Talhâ ve Hz. Ünâs'ın bulunduğunu ve onu görünce Hz. Hamza'nın *"Eğer Allah Ömer için hayır murad etmişse Müslüman olup Rasûlullah'a tabi olur, yok bundan başka bir şey amaçlıyorsa onu öldürmek bizim için zor olmaz."* şeklindeki sözü söylediğini nakletmektedir.⁵⁵⁶ İbn İshâk rivayetlerinin birinde bu sözü Hz. Peygamber'in söylediği, İbn Hişâm'ın naklettiği İbn İshâk rivayeti ile bu rivayette bu sözü burada Hz. Hamzanın söylediği görülmektedir. Ancak burada Hz. Hamza'nın bizatihi onu gören kişi olarak nakledilmesi ilgili rivayetten farklılaştığı hususlardandır.

Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855) *Kitâbü Fezâilî's-sahâbe'*sinde İbn İshâk'ın İbn Hişâm'da nakledilen rivayeti isnadsız olarak ve İbn İshâk'a atf yapılmaksızın aynen nakledilmiştir.⁵⁵⁷ Ayrıca Zeyd b. Eslem'in (v. 136/754) babasından (Eslem'den) Hz. Ömer'in ağzından naklettiği uzun bir rivayet mevcuttur Burada Hz. Ömer yanındakilere nasıl Müslüman olduğunu anlatır: *"Ben Rasûlullah'a en sert karşı çıkanlardandım. Sıcak bir gün, Mekke sokaklarındayken bir Kureyşli yanıma geldi. "Nereye gidiyorsun?" dedi. Ben de "Şunu şunu şunu yapmaya gidiyorum." dedim. "Şaşılacak iş, sen bunları yapmaya gidiyorsun ama bu iş senin evine kadar ulaştı." Dedi. "Kime?" Deyince "kız kardeşin dinden çıktı." diye yanıt verdi. Kızgınlıkla geri döndüm. Rasûlullah Müslüman olanlardan bir iki kişiyi onunla yemeğini paylaşabilecek hali vakti yerinde bir Müslümanın yanına yerleştiriyordu. Kız kardeşimin kocasının yanına da iki kişiyi yerleştirmişti. Gidip kapıyı vurdum. "Kim o?" diye seslendiler. "İbn*

⁵⁵³ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 248.

⁵⁵⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 248.

⁵⁵⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 248.

⁵⁵⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 248-249.

⁵⁵⁷ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Fezâil*, I, 279-281.

Hattâb" dedim. Yanlarında bulunan bir sahifeyi okuyorlardı. Benim sesimi işitince gizlenip sahifeyi de sakladılar. Kardeşim kapıyı açtı. "Canına susamış kardeşim, senin dinden çıktığını duydum." dedim ve hemen elime geçen bir şeyle ona vurdum. Kan akmaya başladı. Kanı görünce ağladı ve "Hattab'ın oğlu, ne yapmak istiyorsan yap, ben Müslüman oldum." dedi. Yatağın kenarına oturdum. O sırada evin bir köşesinde bir kitap gördüm. "Bu nedir? Ver onu bana!" dedim. "O senin haddin değil, sen cünüp olunca yıkanıp temizlenmezsin. Ona ancak temiz olanlar dokunabilir." dedi. Onu alana kadar durmadım. Onda "Bismillâhirrahmânirrahîm" yazıyordu. "er-Rahmânî'r-rahîm"e gelince ürperdim ve sahifeyi attım. Sonra tekrar döndüm. "Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tespih etmektedir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."⁵⁵⁸ yazılıydı. Ne zaman Allah'ın isimlerine denk gelsem ürperdim. Sonra kendi kendime düşündüm ve "Allah'a ve Resûlüne iman edin ve sizi üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı maldan, (Allah yolunda) harcayın. İçinizden iman edip de (Allah yolunda) harcayanlar var ya; onlar için büyük bir mükâfat vardır."⁵⁵⁹[ayetine kadar] okudum ve "Ben şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed onun elçisidir." dedim. Oradakiler bundan duydukları sevinçten çıkıp tekbir getirdiler. Allah'a hamd ettiler. Benim imanımı görünce "Sana müjdelersin!" dediler. Onlara "Bana Rasûlullah'ın yerini söyleyin." dedim. "Safa eteklerinde bir evde." dediler. Gidip kapıyı vurdum. "Kim o?" denildi. "İbn Hattâb!" dedim. Benim Rasûlullah'a karşı sertliğimi biliyorlardı ancak Müslüman olduğumu henüz bilmiyorlardı. Hiçbiri kapıyı açmaya cesaret edemedi. Rasûlullah "Ona kapıyı açm. Şayet Allah onun için hayır murat etmişse ona hidayet eder." dedi. Gelip bana kapıyı açtılar. Bir adam koluma girdi ve Rasûlullah'a yaklaştım. "Onu bırakm." dedi. Beni bıraktılar. Yanına oturdum. Gömleğimin birleştiği yerden tutup beni kendine çekti. "Hattaboğlu! Müslüman ol. Allah'ım ona hidayet et!" dedi. "Ben şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve sen onun elçisisin." dedim. Müslümanlar tekbir getirdiler. Mekke sokakları yankılandı. O zamana kadar bu gizleniyordu..."⁵⁶⁰ Rivayet Hz. Ömer'in Müslümanlığını nasıl duyurduğu ile devam etmektedir. Ayrıca aynı rivayetin farklı bir isnadla aynı şekilde geldiğine de işaret etmiştir.⁵⁶¹

İbn Şebbe (v. 262/876), İbn Sa'd'ın naklettiği Enes b. Mâlik rivayetine yer vermektedir.⁵⁶² Ancak bu rivayeti doğrudan Vâkidî'den aktarmıştır.

Belâzürî (v. 279/892-893), *Ensâb*'da konuya dair iki rivayet nakletmektedir. Birincisi Vâkidî'den aldığı rivayettir. Bu rivayetin, İbn Hişâm'ın naklettiği ri-

⁵⁵⁸ Hadîd, 57/1 (<http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/hadid-suresi-57/ayet-1/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>, Erişim T.: 24.08.2017.)

⁵⁵⁹ Hadîd, 57/7 (<http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/hadid-suresi-57/ayet-1/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>, Erişim T.: 24.08.2017.)

⁵⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Fezâil*, I, 285-287.

⁵⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *Fezâil*, I, 288.

⁵⁶² Bkz. İbn Şebbe, *Târih*, II, 657-659.

vayetle, bilhassa ilk kısmı, çok büyük benzerlik içerisindedir. Geri kalan kısmında kurgusu aynı olup lafızlarında değişiklikler vardır. Ancak Nuaym ile Hz. Ömer arasında geçen konuşmalarda bazı farklılıklar söz konusudur. Asıl ayrıışan hususlar ise; Nuaym'ın, Hz. Ömer'e kız kardeşi ve eniştesinin Müslüman olduğunu söyledikten sonra pişman olması ve Habbâb'ın yanındaki sahife Tâhâ **suresinin** yazılı olduğu kısımlardır.⁵⁶³ İbn Hişâm bunu sadece Tâhâ olarak kaydetmektedir. İkinci rivayet ise İbn Sa'd'dan aldığı Enes b. Mâlik rivayetidir.⁵⁶⁴

Bezzâr (v. 292/905), *Müsned*'inde Eslem rivayetini nakletmektedir.⁵⁶⁵ Burada nakledilen rivayet ile Ahmed b. Hanbel'in *Kitâbu Fezâili's-sahâbe*'sindeki rivayetin isnadı İşhâk b. İbrâhim'de birleşmektedir. Her iki rivayet de hemen hemen aynı olup bir kısım ifade ve cümlelerde değişiklikler vardır. Ancak Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in yanında Müslüman olması, Müslümanların tekbir getirmesi ve bu tekbin Mekke sokaklarında yankılanması her ikisinde nakledildikten sonra Bezzâr "... Onlâr bundan önce yetmiş kişiydiler..." kaydını koymaktadır.⁵⁶⁶ Ahmed b. Hanbel'de ise "O zamana kadar bu gizleniyordu...." kaydı yer almaktadır.⁵⁶⁷

Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin (v. 307/919), *Müsned*'inde Hz. Ömer'in Müslüman oluşuna dair Enes b. Mâlik rivayetini naklettiği ifade edilmiştir. Eserde biz bu rivayete tesadüf edemedik. Ancak İbn Hacer (v. 852/1449) *Metâlibü'l-âliye* adlı zevâidinde Ebû Ya'lâ'nın isnadına yer vererek açıkça rivayetin Enes b. Mâlik'ten geldiğini Bûsirî (v. 840/1436) ise *İthâfü'l-Hıyere* adlı zevâidinde bu isnada yer vermeden⁵⁶⁸ rivayeti kaydetmişlerdir.⁵⁶⁹

İbn Hibbân (v. 354/965) *es-Sîretü'n-nebeviyye*'de konuya dair uzun bir nakilde bulunmaktadır. Bu naklin ilk kısmı İbn Hişâm'ın naklettiği rivayet ile büyük ölçüde aynıdır. Ancak rivayetin iç kısmında kurgusu aynı kalmış olmakla birlikte bir kısım ifadelerin değışiklik gösterdiği bundan öte yeni bazı ilaveler olduğu gözükmemektedir. Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in yanına Safa tepesinin eteklerindeki eve gidişi anlatılırken kapıyı vurduğunda birisinin kapının aralığından bakıp Ömer'i silahlı vaziyette gördüğu aktarılmaktadır.⁵⁷⁰

⁵⁶³ Bkz. Belâzürî, *Ensâb*, X, 286-289.

⁵⁶⁴ Bkz. Belâzürî, *Ensâb*, X, 289-290.

⁵⁶⁵ Bezzâr, *Müsned* (*Bahrü'z-Zehâr*), thk. Mahfûzurrahmân Zeynullâh, I-XX, Beyrut 1409/1988, I, 400-403.

⁵⁶⁶ Bkz. Bezzâr, *Müsned*, I, 402.

⁵⁶⁷ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Fezâil*, I, 287.

⁵⁶⁸ Bkz. Bûsirî (v. 840/1436), *İthâfü'l-hıyereti'l-meheri bi zevâidi'l-mesânidi'l-aşere*, ed. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim, I-IX, Riyad 1420/1999, VII, 166.

⁵⁶⁹ Bkz. İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449), *Metâlibü'l-âliye bi zevâidi'l-mesânidi's-semâniye*, thk. Halid b. Abdurrahman b. Sâlim el-Bekr, I-XIX, Riyad 1420/2000, XVII, 259-260.

⁵⁷⁰ İbn Hibbân (v. 354/965), *Sîretü'n-nebeviyye ve ahbârü'l-hulefâ*, thk. Sa'd Kerîm el-Fikâ, [y.y.] [t.y.], s. 48-49.

Ayrıca Hz. Ömer Hz. Peygamber'in yanında Müslüman olunca Hz. Peygamber'in ondan, Müslüman olduğunu gizlemesini istediği ancak Hz. Ömer'in tıpkı müşrikliğini ilan ettiği gibi Müslüman olduğunu da ilan edeceğini ifade ettiği nakledilmektedir.⁵⁷¹ Bu kısım İbn Ebû Şeybe'nin Hz. Ömer'in Kâbe'de Müslüman oluşuyla ilgili rivayetinin son kısmında yer alan ifadedir. Öyle anlaşıyor ki rivayetlerin içlerindeki detaylar birbirlerine dâhil olmuş.

Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî (v. 355/966), Hz. Peygamber'in Müslüman oluşu ile ilgili herhangi bir kaynağa atıf yapmadan nakilde bulunmaktadır. Aktardığı rivayet ilk kısmında Hz. Ömer'in ne zaman Müslüman olduğunu, Müslümanların kaçınıcı olduğunu, Hz. Peygamber'in duasını nakletmektedir. Ardından Hz. Ömer'in kız kardeşinin Müslüman olduğunu, kocasının kim olduğunu, Habbâb'ın onlara Kur'ân öğrettiğini naklettikten sonra şunları aktarmaktadır: "... Kureyş Rasûlullah'ın durumunu Dâru'n-nedve'de müşavere etti. Hiç iyi bir şey gündeme gelmedi. Ömer de kendine vazife addederek silahlı bir şekilde Rasûlullah'ı aramak üzere çıktı...."⁵⁷² Rivayet devamında Nuaym ile Hz. Ömer'in konuşmaları, Hz. Ömer'in kız kardeşinin evine gitmesi, orada kızkardeşini ve eniştesini dövmesi ve okudukları şeyi istemesi, geri vereceğini taahhüt etmesi, Ömer'in ancak yıkandıktan sonra sahifeyi alabildiği, Kuran'dan etkilendiğini belirten sözlerinden sonra Habbâb'ın yerinden çıkıp Hz. Peygamber'in duasını ona müjdelediği, Ömer Rasûlullâh'ın bulunduğu yere gelip kapıyı vurunca oradakilerden birinin kalkıp kapı aralığından baktığı, içeridekilere Ömer'in silahlı bir şekilde geldiğini haber verdiği, Hz. Hamza'nın Ömer'in içeri alınmasına izin verdiği,⁵⁷³ Ömer'in içeri girip Müslüman olduğu, o Müslüman olduktan sonra İslam'ın açıktan ortaya çıktığı nakledilmektedir.⁵⁷⁴ Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, Hz. Ömer'in Müslüman oluş kıssası ile ilgili çeşitli kaynaklardan derlenmiş, birleştirilmiş bir kompozisyon sunmaktadır. Rivayet, Hz. Ömer'in ne zaman Müslüman olduğundan başlayıp, Müslüman oluşunun etkilerine kadar uzanmaktadır. Burada bir seçki yapılmış olsa da Kureyş'in Hz. Peygamber'in durumunu dâru'n-nedve'de ele aldığı ve Ömer'in bunun üzerine silahlı olarak oradan ayrıldığı tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk olarak onda zikredilmiştir.

Taberânî (v. 360/971), *Mu'cemü'l-Kebîr*'de Hz. Ömer'in kız kardeşinin yanında Müslüman oluşuna dair isnadını uzun olarak naklettiği, Sevbân'dan⁵⁷⁵ gelen rivayet başında Hz. Peygamber'in Ömer'in Müslüman olması için yap-

⁵⁷¹ İbn Hibbân, *es-Sîre*, s.49.

⁵⁷² Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed'*, V, 88.

⁵⁷³ "...Eğer hayır murat etmişse ona onu veririz. Eğer şer murat etmişse onu kılıcıyla öldürürüz..."

⁵⁷⁴ Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed'*, V, 88-90.

⁵⁷⁵ Kim olduğu açıklanmamış. Ancak Hz. Peygamber'in azatlısı Sevbân olabilir.

tığı "Allâh'ım İslâm'ı Ömer b. Hattâb ile güçlendir..." şeklindeki duaya yer verilmiş ve devamında şunlar kaydedilmiştir: "...Gecenin başında "Oku! Yaratan rabbinin adıyla oku" [ayetini] okuyan kız kardeşine öyle bir vurdu ki ben onun öldüğünü sandım. Sonra seher vakti kalkınca onun "Oku! Yaratan rabbinin adıyla oku" diyen sesini işitti. "Vallahi bu şiir ve mırıltı değildir." deyip Rasûlullâh'ın yanına geldi. Kapıda Bilâl vardı. Kapıyı çalınca, Bilal "Kim o?" diye sordu. O da "Ömer b. Hattâb, Rasûlullah'ın yanına girmek için müsademi istiyorum" diye yanıtladı. Bilâl "Yâ Rasûlallah Ömer kapıda." dedi. Rasûlullâh "Eğer Allah Ömer için hayır murat etmişse ona hidayet eder." dedi. Sonra da Bilal'e "Kapıyı aç." dedi. Rasûlullah Ömer'i pazularından tutup sarstı ve "Ne istiyorsun? Niçin geldin" diye sordu. Ömer "Çağırdığın o şeyi bana anlat" deyince Rasûlullah "Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna şahadet edersin." dedi. Ömer hemen Müslüman oldu ve [Rasûlullah'a, İslâm'ı açıktan anlatmak için] "çık" dedi."⁵⁷⁶ Bu rivayetin kimin ağzından aktarıldığı anlaşılmamaktadır. Ayrıca Hz. Ömer'in, kardeşini nasıl duyduğu, nerede olduğu da belirsizdir.

Cessâs (v. 370/981) *Ahkâmü'l-kur'an* isimli tefsirinde "Ona ancak temiz olanlar dokunabilir." (Vâkıa,56/79) ayetinin tefsirinde Hz. Ömer ile kız kardeşi arasında geçen diyalogu Enes b. Mâlik rivayetiyle nakletmiştir.⁵⁷⁷ Rivayetin sadece Hz. Ömer ile kız kardeşinin konuşmalarına dair kısmı zikredilmiştir.

Ebû Nuaym el-İsfahânî (v.430/1038) *Ma'rifetü's-sahâbe* isimli eserinde Hz. Ömer'in kız kardeşi Fâtımâ bint. Hattâb ile ilgili kısımda Hz. Ömer'in Müslüman oluşuna dair üç rivayete yer vermektedir. Bunlardan birisi İbn İshâk'tan özetleyerek naklettiği rivayettir. Burada kısa bir girişin ardından sadece Fâtımâ bint. Hattâb'ın evinde olan bitenler ele alınmıştır.⁵⁷⁸ İkinci rivayet Üsâme b. Zeyd b. Eslem kanalıyla nakledilen Eslem rivayetidir ki bunda da aynı şekilde bir özet söz konusudur.⁵⁷⁹ Üçüncü rivayete ise *Hilyetü'l-evliyâ* adlı eserinde de yer vermiştir. Nitekim o, *Hilyetü'l-evliyâ* adlı eserinde de Hz. Ömer'in Müslüman oluşu bahsine yer ayırmış hatta burada rivayetleri daha geniş bir şekilde nakletmiştir. Nitekim Eslem rivayetine burada daha detaylı yer verilmiştir.⁵⁸⁰ Ancak onun burada naklettiği bir rivayetle *Ma'rifetü's-sahâbe* adlı eserindeki üçüncü rivayet aynı isnadla nakledilmesine rağmen farklılıklar mevcuttur. Şöyle ki rivayet her ikisinde de Mücâhid kanalıyla İbn Abbâs'tan gelmektedir.

⁵⁷⁶ Taberânî, *Mu'cemü'l-kebir*, II, 97.

⁵⁷⁷ Cassâs (v. 370/981), *Ahkâmü'l-kur'an*, thk. Muhammed Sâdik Kamhâvî, I-V, Beyrut 1412/1992, V, 300.

⁵⁷⁸ Ebû Nuaym el-İsfahânî (v. 430/1038), *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî, I-VII, Riyad 1419/1998, VI, 3412.

⁵⁷⁹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rife*, VI, 3411-3412.

⁵⁸⁰ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ*, I-X, Beyrut 1416/1996, I, 41.

Fakat *Ma'rifetü's-sahâbe'* de bu rivayet şöyledir: “Ömer’e Müslüman oluşunu sordum. O da şunları söyledi. Hamza’nın Müslüman oluşundan üç gün sonraydı, çıktım. Mahzumoğullarından filanca oğlu filanca “Sen babanın dinini değiştirip Muhammed’in dinine mi girdin?” diye sordum. Sorduğum kişi “Ben bunu yapmışsam ne var? Sana daha yakın olanlar da bunu yapmıştır.” dedi...” Rivayetin devamında kız kardeşi ve eniştesinin durumlarının kendisine haber verildiği, onların yanlarına gittiği ve diğer rivayetlerde de nakledildiği üzere kardeşini dövdükten sonra Ku’an’ı okuduğu, Allâh’ın göğsünü genişlettiği ve “...en güzel isimler Allah’ındır...” dediği, Hz. Peygamber’in kendisine en kıymetli kişi haline geldiği, nihayet Hz. Peygamber’in yanına gittiği nakledilmektedir. Ancak rivayette Habbâb’dan hiç bahsedilmemekte hatta Hz. Ömer’e Hz. Peygamber’in yerini tarif eden kişinin kız kardeşi olduğu ve hatta Hz. Ömer’in “...Rasûlullah nerede?” demesine güvenmeyip ona bir zarar vermeyeceği garantisini aldıktan sonra tarif ettiği nakledilmektedir.⁵⁸¹ Aynı isnadla *Hilyetü'l-evliyâ'* da nakledilen rivayet ise şöyledir: “Ömer’e hangi sebeple Fâruk olarak isimlendirildiğini sordum. O da şunu söyledi. Hamza benden üç gün önce Müslüman oldu. Sonra Allah göğsümü genişletti. “En güzel isimler Allah’ındır ” dedim. Yeryüzünde Rasûlullâh’tan daha sevimli biri benim için yoktu. Kız kardeşime “Rasûlullâh nerede?” diye sordum O da “Safa eteklerindeki Dâru'l-Erkâm’ın evinde ” olduğunu söyledi...” Rivayetin devamında Hz. Ömer’in buraya gidip kapıyı çaldığını, içerdekilerin toplandığını Hz. Hamza’nın “Ne oluyor?” diye sorduğunu, oradakilerin “Ömer” diye yanıtladıklarını, Rasûlullah’ın çıktığını, Ömer ile konuştuğunu, Ömer’in Müslüman olduğunu, orada bulunanların tekbir getirdiğini ve bu tekbirin Kâbe’den duyulduğunu nakletmektedir.⁵⁸² Rivayetin devamında ise Hz. Ömer’in Müslümanlığını nasıl ilan ettiği anlatılmaktadır.

Beyhâkî (v. 458/1066), *Delâil*’de Hz. Ömer’in İslâm’ı nasıl kabul ettiğine dair iki rivayet nakletmektedir. Birincisi Eslem rivayeti olup rivayeti detaylıca aktarmıştır.⁵⁸³ Diğer rivayet ise Enes b. Mâlik rivayetidir.⁵⁸⁴

İbn Asâkir (v. 571/1176), *Târîhu medîneti Dımaşk* adlı eserinde Eslem rivayetini,⁵⁸⁵ birinde Beyhâkî’nin yer aldığı iki farklı isnadla Enes b. Mâlik rivayetini,⁵⁸⁶ Yunus b. Bükeyr’den gelen bir isnadla İbn İshâk’ın rivayetini⁵⁸⁷ ve iki rivayeti daha zikretmiştir. Bu son iki rivayetten biri İbn Abbâs kanalıyla gelen ve

⁵⁸¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifê*, VI, 3411-3412.

⁵⁸² Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, I, 40.

⁵⁸³ Bkz. Beyhâkî, *Delâil*, II, 216-219.

⁵⁸⁴ Bkz. Beyhâkî, *Delâil*, II, 219-220.

⁵⁸⁵ İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 31-33.

⁵⁸⁶ İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 33-35.

⁵⁸⁷ İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 35-38.

Hız. Ömer'in niçin faruk olarak isimlendirilildiğı ile ilgili kıssa üzerinden Müslüman olduğunun aktarıldığı rivayettir. Bu rivayete Ebû Nuaym, iki farklı eserinde iki farklı şekilde temas etmiş, İbn Asâkir ise bu ikisinden de farklı unsurlarla yer vermiştir. Burada öncelikle Hız. Hamza'nın Müslüman oluşu Hız. Ömer'in ağzından nakledilmiş⁵⁸⁸ ardından Hız. Ömer'in kız kardeşinin yanına gitmesi ve orada yaşananlara dair Ebû Nuaym'ın *Ma'rifetü's-sahâbe'*de naklettiğı kısım burada da bir iki ilave ve çok ufak değişiklikler dışında aynı şekilde nakledilmiş,⁵⁸⁹ nihayet Hız. Ömer'in Hız. Peygamber'in yanına gittiğı kısımdan itibaren ise Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-evliyâ'*da naklettiğı kısım hemen hemen aynı şekilde burada da yer almıştır.⁵⁹⁰ Ancak İbn Asâkir bu rivayeti kimlerden aldığını belirttiğı uzun isnadında Ebû Nuaym'a işaret etmemiştir. İbn Asâkir'in Hız. Ömer'in kız kardeşinin yanında Müslüman olmasıyla ilgili naklettiğı son bir rivayet daha vardır. Buna göre Hız. Ömer, Kız kardeşinin evine girer. Bu sırada onlar Kur'an okumaktadır. Hız. Ömer ne yaptıklarını sorunca onlar korkuyla geçiştirmeye çalışırlar. Ancak Hız. Ömer ısrarcı olunca çıkarp Kur'an'ı ona okurlar. Bunun üzerine hemen Hız. Peygamber'in yanına gider, kapıyı vurur. İçerdekiler Hız. Ömer'in geldiğini anlayınca korkarlar. Hız. Peygamber ona izin verilmesini ister o da kelime-i şehadet getirerek içeri girer. Bunun üzerine Hız. Peygamber de sevinçle tekbir getirip "*Allah'ım! İslâm'ı Ömer ile yücelt, Ömer ile güçlendir!*" diye dua eder.⁵⁹¹

İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201), *el-Muntazam*'da İbn Sa'd'ın naklettiğı Enes b. Mâlik rivayetinin konuyla ilgili kısmını aynı şekilde nakletmektedir.⁵⁹²

İbnü'l-Esir (v. 630/1233), *el-Kâmil*'de Hız. Ömer'in Müslüman olması ile ilgili isnadsız olarak İbn Hişâm'ın naklettiğı, Hız. Ömer'in kız kardeşinin yanına gittiğı, rivayetini İbn Hişâm'a yahut İbn İshâk'a atf yapmaksızın tamamıyla aynı kurgu içerisinde nakletmiştir. Sadece bazı cümlelerin yeri değişmiş, çıkarılmış yahut kelimelerde ufak değişiklikler söz konusu olmuştur. Rivayetin devamında Hız. Ömer'in Müslümanlığını nasıl ilan ettiğine de yer vermiştir.⁵⁹³ Ayrıca "...Bunun haricinde de başka şeyler anlatılmıştır."⁵⁹⁴ kaydını koymuştur. Ancak bu rivayetlere burada temas etmemiştir. *Üsdü'l-ğâbe'*de üç farklı rivayet nakletmektedir. Rivayetlerden ikisi Hız. Ömer'in kız kardeşinin yanında İslâm'ı benimsemesi ile ilgili olup üçüncü rivayet Hakkâ suresini dinleyerek Müslü-

⁵⁸⁸ İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 29-30.

⁵⁸⁹ İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 30.

⁵⁹⁰ İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 30-31.

⁵⁹¹ İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 28-29.

⁵⁹² Bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IV, 132-134.

⁵⁹³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 602-603.

⁵⁹⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 604.

man olması ile ilgilidir. İbnü'l-Esîr *Üsdü'l-ğâbe*'de İbn Hişâm'daki rivayete değil İbn İshâk'ın Yunus b. Bükeyr rivayetine ve sadece ilk kısmına yer vermiş ardından "...bazı eksiklik ve fazlalıklarla İbn İshâk'tan gelen rivayet bu şekildedir." kaydını koyarak rivayetin devamını nakletmemiştir.⁵⁹⁵ Eslem rivayetini de Ahmed b. Hanbel'in *Fezâil*'de naklettiği ile sadece bir iki yerde ifade ekleme ve çıkarma dışında aynı şekilde nakletmiştir.⁵⁹⁶ Ancak başka bir kaynaktan almıştır. Ayrıca sonunda Müslümanlığını ilan etmesi ile ilgili kısmı da nakletmiştir.

Kelâî (v. 634/1237) *el-İktifâ*'da İbn Hişâm'ın naklettiği rivayeti bir iki yerdeki küçük ifade farklılıkları dışında aynı şekilde nakletmiştir.⁵⁹⁷

Sıbt İbnü'l-Cevzî (v. 654/1256) *Mirâtü'z-zamân*'da Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ*'da naklettiği İbn Abbâs rivayetine, sadece İbn Abbâs'a atıf yaparak yer vermiştir. Ebû Nuaym'ın rivayetiyle farklılaştığı noktalar mevcuttur. Burada Hz. Peygamberin yerini, kız kardeşinden öğrenmediği nakledilmiştir.⁵⁹⁸

Muhibbüddîn et-Taberî (v. 694/1295), *er-Riyâzü'n-nadire*'de Hz. Ömer'in Müslüman olması ile ilgili çok sayıda rivayet nakletmektedir. Enes b. Mâlik rivayetini doğrudan Enes b. Mâlik'ten nakletmiştir.⁵⁹⁹ Diğer bir rivayet Eslem rivayetidir. Onu doğrudan Üsâme b. Zeyd'den nakletmektedir.⁶⁰⁰ Yer verdiği son rivayet ise İbn Hişâm rivayettir. Ancak bunu özetlemiştir.⁶⁰¹ Ayrıca yer verdiği tüm rivayetlerin ardından yaptığı kısa şerhler ile bilinmeyen kelimeleri açıklamıştır.

Ebü'l-Fidâ (v. 732/1331), *Muhtasar fî ahhâri'l-beşer* adlı genel dünya tarihinde Hz. Ömer'in Müslüman olmasına çok kısa da olsa yer ayırmış ve burada kurgusu İbn Hişâm rivayetine benzer şekilde ancak ifade ve cümlelerde farklılıklarla isnadsız olarak Hz. Ömer'in Müslüman oluşunu kaydetmiştir.⁶⁰²

Nüveyrî (v. 733/1333), *Nihâyetü'l-ereb*'de Hz. Peygamber'in doğumu önceden risaleti sonrasına kadar müjdelenmesi ile ilgili rivayetleri ele aldığı kısımda Hz. Ömer'in Müslüman oluşuna dair ilginç bir rivayet nakletmektedir. İbn Abbâs'tan nakledilen rivayete göre Hz. Ömer'in Kureyş adına Hz. Peygamber'i öldürme görevi üstlendiğini, yolda Huzaâlı bir topluluğa uğradığını, bu topluluğun ihtiyaç duyduklarında onun hakemliğine başvurdukları bir putu olduğunu, bu topluluğun Ömer'e, kararını onaylatmak için putun yanına

⁵⁹⁵ Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 142.

⁵⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 140.

⁵⁹⁷ Kelâî, *el-İktifâ*, I, 250-253.

⁵⁹⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirât*, III, 114.

⁵⁹⁹ Muhibbüddin et-Taberî, *er-Riyâzü'n-nadire*, II, 237-238.

⁶⁰⁰ Muhibbüddin et-Taberî, *er-Riyâzü'n-nadire*, II, 238-240.

⁶⁰¹ Bkz. Muhibbüddin et-Taberî, *er-Riyâzü'n-nadire*, II, 240.

⁶⁰² Ebü'l-Fidâ, *Muhtasar*, I, 176-177.

girmesini söylediklerini, Hz. Ömer'in onlarla beraber putun yanına girdiğini, putun yanına girdiklerinde putun karnından bir ses duyulduğunu, bu sesin bir şiir ile Hz. Peygamber'i müjdelediğini, oradakilerin ayrıldıklarını, sonrasında orada bulunan herkesin Müslüman olduğunu, Hz. Ömer'in de oradan kız kardeşinin evine geldiğini ve devamında Hz. Ömer'in Müslüman oluşunun diğer rivayetlerdeki benzer şekilde olduğunu nakletmektedir.⁶⁰³ Bir başka benzer rivayette de Benî Süleym'in putunun yanında benzer sesleri işittiği ve bundan sonra kalbinin yumuşadığı nakledilmektedir.⁶⁰⁴ Ancak kız kardeşine gitmesine dair bir bahis söz konusu değildir.

Nüveyrî, Hz. Ömer'in Müslüman oluşu başlıklı kısımda ise İbn Sa'd'ın *Tabâkât'*ındaki rivayet ile İbn İshâk'ın rivayetini birbirine dâhil ederek naklettiğini zira aralarında uyumsuzluk olmayıp sadece bazı lafızlarda farklılıklar olduğunu ayrıca birinin zikrettiğini diğerinin zikretmemesi sebebiyle böyle yaptığını ifade etmektedir.⁶⁰⁵

İbn Seyyidünnâs (v. 734/1334), *Uyûnü'l-eser'*de Hz. Ömer'in Müslüman oluşu ile ilgili dört rivayet nakletmiştir. Bunlardan üçü Hz. Ömer'in kız kardeşinin yanına gelmesi ile ilgili iken dördüncüsü Hakkâ suresini dinleyerek Müslüman olması ile ilgilidir. İbn Seyyidünnâs'ın naklettiği ilk rivayet Eslem rivayetidir. Bu rivayeti uzun bir isnadla ve detaylıca nakletmiştir.⁶⁰⁶ Ardından İbn Hişâm'ın naklettiği İbn İshâk rivayetini özetlenmiş şekilde ve isnadsız olarak ayrıca sadece İbn İshâk'a atıfla nakletmiştir.⁶⁰⁷ İbn Seyyidünnâs'ın naklettiği en önemli rivayet İbn Âiz rivayetidir. Zira eseri günümüze ulaşmayan bir siyer âlimi olan İbn Âiz'in (v. 233/847) rivayetlerinden çoğunlukla İbn Seyyidünnâs aracılığıyla haberdar olmaktadır.⁶⁰⁸ Ancak bu rivayeti bütün olarak nakletmeyip muhtemelen diğer rivayetlerden farklılaştığı noktalara temasla iktifa etmiştir. Kız kardeşinin yanındayken Tâhâ suresinin yazılı olduğu sahife kendisine getirilince on altıncı ayete kadar okuduğu ve kelime-i şahadet getirdiğini ve Hz. Peygamber'in yanına gittiğinde sahâbîlerin Hz. Peygamber'e gelen kişinin Hz. Ömer olduğunu haber verdiklerini Hz. Peygamber'in de "...Ona kapıyı açın. Şayet Allah onun için hayır murat etmişse onu doğru yola ulaştırır, değilse Allah'ın izniyle siz ona yetersiniz." dediğini, Ancak naklettiği rivayetin bu kısmına İbn Âiz'in itiraz edip bunu söyleyenin Hamza olduğu kaydını koyduğunu nakletmektedir.⁶⁰⁹

⁶⁰³ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XVI, 116-117.

⁶⁰⁴ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XVI, 117.

⁶⁰⁵ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XVI, 179.

⁶⁰⁶ Bkz. İbn Seyyidünnâs(v. 734/1334), *Uyûnü'l-eser fi fûnüni'l-megâzî ve's-ş-şemâil ve's-siyer*, thk. Muhammed el-İ'd el-Hatrâvî-Muhyiddîn Mestû, I-II, Beyrut [t.y.], I, 216-218.

⁶⁰⁷ Bkz. İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, I, 219.

⁶⁰⁸ Bkz. Adil Bebek, "İbn Âiz", *DİA*, XIX, 300; M. Yaşar Kandemir, "İbn Seyyidünnâs", *DİA*, XX, 317.

⁶⁰⁹ İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, I, 219-220.

Zehebî (v. 748/1348) Enes b. Mâlik rivayetine detaylıca yer vermekte,⁶¹⁰ ayrıca Enes b. Malik rivayetinde adı zikredilmeyen Hz. Ömer'in eniştesinin adını bu rivayeti naklettikten sonra Yûnus b. Bükeyr kanalıyla İbn İshâk rivayetinden alarak müstakil olarak zikretmektedir.⁶¹¹ Zehebî ayrıca Eslem rivayetine de detaylıca yer vermiştir.⁶¹² Hz. Ömer'in "Fârûk" olarak isimlendirilmesine dair İbn Abbâs'tan gelen rivayetin isnadını zayıf olarak nitelemiş ve zikretmemiş ama yine de bu rivayete göre Hz. Ömer'in Müslüman oluşunu uzun bir şekilde nakletmiştir.⁶¹³

Yâfiî (v. 768/1367), *Mir'âtü'l-cinân ve ibretü'l-yakzân* adlı tarihe dair eserinde sadece Hz. Ömer'in eniştesi Saîd'in vefatını anlatırken Hz. Ömer'in Müslüman olmasına temas etmiştir. Onun Hz. Ömer'in Müslüman olmasına vesile olduğunu ifade eden bir cümlelik bir bilgi vermiştir. Burada Hz. Ömer'in kız kardeşinin yanında Müslüman olduğu rivayetinin kastedildiği düşünülebilir.⁶¹⁴

İbn Keşîr (v. 774/1373), *el-Bidâye'*de İbn Hişâm'ın rivayetini ondan aldığını belirtmeden ancak onunla aynı şekilde kaydetmiştir.⁶¹⁵

İbn Habîb el-Halebî (v. 779/1377), siyere dair *Muktefâ min sîreti'l-mustafâ* adlı eserde secili bir dille, herhangi bir kaynağa atıf yapmaksızın ve isnadsız olarak Hz. Ömer'in Müslüman oluşuna temas etmektedir. Sadece Hz. Ömer'in kız kardeşine gittikten sonra Müslüman olması ile ilgili rivayeti çok özet bir şekilde aktarmıştır. Eserin hem secili bir dili olması hem de özet olması itibarıyla kurgu ve ifadeleri oldukça farklıdır. Naklettiği hususlar; Ömer'in, Hz. Peygamber'i öldürmek için çıkması, yolda Nuaym ile karşılaşması, ondan kız kardeşinin ve eniştesinin Müslüman olduğunu öğrenmesi, Habbâb'ın da onlara Kuran öğretmesi vs. gibi ilgili rivayetin temel noktalarıyla sınırlıdır.⁶¹⁶

İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449), birçok eserinde Hz. Ömer'in Müslüman oluşuna temas etmiş olsa da bunlar müstakil eserler olmayıp, zevâidler yahut şerhler olduğu için bilgi tekrarı söz konusudur. Ancak *el-İsâbe* adlı sahâbe tabakâtında iki rivayete temas etmiştir. Bunlardan birisi Hz. Ömer'in kız kardeşinin yanına gidip Müslüman olmasına dair rivayet olup, bunun İbn Abbâs'tan nakledilen Hz. Ömer'in niçin Fârûk olarak isimlendirildiği rivayet

⁶¹⁰ Zehebî, *Târîh*, II, 174-175.

⁶¹¹ Zehebî, *Târîh*, II, 175.

⁶¹² Zehebî, *Târîh*, II, 177-178.

⁶¹³ Zehebî, *Târîh*, II, 179-180.

⁶¹⁴ Bkz. Yâfiî (v. 768/1367), *Mir'âtü'l-cinân ve ibretü'l-yakzân*, nşr. Halil el-Mansûr, I-IV, Beyrut 1417/1997, I, 101.

⁶¹⁵ İbn Keşîr, *el-Bidâye'*, IV, 197-200.

⁶¹⁶ Bkz. İbn Habîb el-Halebî (v. 779/1377), *Muktefâ min sîreti'l-mustafâ*, thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, Kâhire 1416/1996, s. 59-60.

olduğuna işaret etmiş ve bu rivayeti Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe'nin tahrir ettiğini belirterek ona atıf yapmakla yetinmiştir.⁶¹⁷

Suyûtî (v. 911/1505), *Târîhu'l-hulefâ*'da Enes b. Mâlik rivayetini, İbn Sa'd, Ebû Ya'lâ, Hâkim en-Nisâbü'rî ve Beyhakî'nin (*Delâil*) tahrîc ettiğini ifade edip hangisinden aldığına işaret etmeden nakletmiştir.⁶¹⁸ Aynı şekilde Bezzâr, Taberânî, Ebû Nuaym (*Hilye*) ve Beyhakî'nin (*Delâil*) Eslem rivayetini naklettiğini,⁶¹⁹ Ebû Nuaym (*Delâil*) ve İbn Asâkir'den ise İbn Abbâs kanalıyla gelen Hz. Ömer'in niçin Fâruk olarak isimlendirildiği ile ilgili rivayetini naklettiğini ifade edip hangisinden aldığını belirtmeden nakletmiştir.⁶²⁰

Kastallânî (v. 923/1517), *Mevâhib*'de Eslem rivayetine herhangi bir kaynağa atıf yapmadan ve çok özet bir şekilde temas etmiştir.⁶²¹

Şâmî (v. 942/1536), *Sübülü'l-hüdâ*'da Hz. Ömer'in nasıl Müslüman olduğunun ihtilafı olduğunu ifade etmiş⁶²² ardından konuyla ilgili rivayetlere yer verenlerin; "*İbn İshâk, İbn Sa'd, Ebû Ya'lâ ve Hâkim, Enes [b. Mâlik]'ten, Bezzâr ve Taberânî Eslem'den Ebû Nuaym da İbn Ömer'den gelen rivayetleri nakletti*"⁶²³ diyerek belirtmiştir. Ayrıca Bizim yukarıda zikredilen müelliflerin rivayetleri arasında tesadüf edemediğimiz ancak Nüveyrî'nin Hz. Peygamber'in müjdelenmesi başlığı altında yer verdiği rivayetin bir benzerini kaynak belirtmeden ve Hz. Ömer'in ağzından aktarmıştır.⁶²⁴ Burada put yerine boğazlanmak istenen bir öküzün karnından ses geldiği nakledilmektedir.

Diyarbakrî (v. 990/1582), *Târîhu'l-hamîs*'de, en meşhur rivayetin Hz. Ömer'in kız kardeşinin yanına gitmesi olduğunu belirtmektedir. Baş kısmında herhangi bir kaynağa atıf yapılmayan rivayet Kureş'in Hz. Peygamber'i öldürmeye karar verdiğini, bu iş için Hz. Ömer'i görevlendirdiklerini anlattıktan sonra çok ilginç bir şekilde Ömer'in yolda Sa'd b. Ebî Vakkâs ile karşılaştığını, aralarında geçen konuşmaların ardından Sa'd'ın Müslüman olduğunu Ömer'e söylediğini, karşılıklı kılıç çektiklerini, bu arada Sa'd'ın Ömer'e, kız kardeşinin de Müslüman olduğunu haber verdiğini nakletmektedir. Rivayetin buradan itibaren devamı Kastallânî'nin *Mevâhib*'ine ve İbnü'l-Cevzî'nin *Sıfatü's-safve* adlı eserine atıf yapılarak nakledilmektedir.⁶²⁵ Diyarbakrî'nin naklettiği rivayette

⁶¹⁷ İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449), *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, I-IX, Beyrut [t.y.], IV, 280.

⁶¹⁸ Suyûtî, *Hulefâ*, s. 210-211.

⁶¹⁹ Suyûtî, *Hulefâ*, s. 211-212.

⁶²⁰ Suyûtî, *Hulefâ*, s. 213-214.

⁶²¹ Kastallânî, *Mevâhib*, I, 126.

⁶²² Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, II, 493.

⁶²³ Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, II, 493.

⁶²⁴ Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, II, 494-496.

⁶²⁵ Diyarbakrî, *Târîh*, I, 295.

dikkat çeken diğer bir husus şudur: Hz. Ömer ile birlikte Habbâb ve Saîd'de Hz. Peygamber'in bulunduğu yere gelmişlerdir.⁶²⁶

Halebî (v. 1044/1635) Hz. Ömer'in kız kardeşinin yanına gitmesi ile ilgili pek çok rivayete yer vermiştir. Evvela herhangi bir kaynağa işaret etmeden "...bazılarının aktardığına göre..." diyerek Eslem rivayetini baş kısmını nakletmiştir.⁶²⁷ Ancak bu rivayetin farklı varyantlarına yeri geldikçe temas etmiştir.⁶²⁸ Taberânî'nin *Mu'cemü'l-evsât*'ına ve Hâkim'e nispetle Hz. Ömer'in, kız kardeşinin evinden Hz. Peygamber'in bulunduğu yere gelmesinden itibaren Müslüman oluşuna kadar olan kısmı aktarmaktadır. Ayrıca İbn Hibbân'da geçen, Hz. Ömer'i gördüklerinde ashabin kapı aralığından bakması hususu, burada İbn Hibbân'a atıf yapılmaksızın yer almaktadır. Ancak burası aktarılırken de farklı rivayetlere atıflar yapılmıştır. Ömer'i gördüklerinde kapı aralığından bakmaları yahut Bilal ile konuşmalarını içeren farklı rivayetler gibi.⁶²⁹ Daha sonra Halebî bu rivayetleri tartışmaktadır.⁶³⁰

Halebî, yukarıda zikredilenlere ek olarak Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'i öldürmek görevini alıp yola çıkmasından sonra boğazlanmış bir öküzün karından sesler gelmesi ile ilgili rivayeti Şâmî'ye çok yakın bir şekilde ancak herhangi bir kaynağa atıf yapmadan nakletmektedir. Gerekli gördüğü bazı yerlere ise açıklamalar koymuştur. Ardından da rivayetin Hz. Ömer'in Müslüman oluşuna kadarki kısmını, genel kurgu içerisinde kaydetmektedir.⁶³¹ Daha sonra Hz. Ömer'in kız kardeşinin yanında Müslüman oluşu ile ilgili naklettiği rivayetlerdeki farklılıkları tartışıp tek bir rivayetin unsurları olduğu için aralarının bulunabileceğini ileri sürmüştür.⁶³²

2.2. Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in Evine Onu Öldürmek Kastıyla Gelmesi ve Müslüman Olmasına dair Rivayet

İbn Asâkir (v. 571/1176) *Târîhu medîneti Dımaşk*'ta uzun bir isnadla İbn Ömer'den şu rivayeti nakletmektedir: "Kureyş toplanıp " Kim gidip Bu sapkının yaptığı işi engeller ve onu öldürür?" diye müşavere etti. Ömer "Ben!" dedi. Rasûlullah'ın casusu gelip "Yâ Rasûlallah, Ömer sana geliyor, ona karşı dikkatli ol." diyerek haber verdi. Rasûlullah akşam namazını kılmıştı ki Ömer kapıyı çaldı. "Hatice, Kapıyı aç!" diye seslendi. Hatice kapıya yaklaşınca "Kim o?" diye sordu. O da "Ömer" dedi.

⁶²⁶ Diyarbekrî, *Târîh*, I, 296.

⁶²⁷ Halebî, *Sîre*, II, 10-11.

⁶²⁸ Bkz. Halebî, *Sîre*, II, 11-13.

⁶²⁹ Bkz. Halebî, *Sîre*, II, 12-13.

⁶³⁰ Bkz. Halebî, *Sîre*, II, 13.

⁶³¹ Bkz. Halebî, *Sîre*, II, 15-16.

⁶³² Bkz. Halebî, *Sîre*, II, 17.

Hatice "Ey Allah'ın elçisi, gelen Ömer." dedi. O sırada orada muhacirlerden⁶³³ oruçlu dokuz kişi vardı. Hatice de onuncularıydı. Onlar dediler ki: "Yâ Rasûlallah şundan hıncımızı alalım, boynunu vuralım." Rasûlullah "Hayır!" dedi ve sonra "Allah'ım İslam'ı Ömer ile güçlendir." diye dua etti. Ömer içeri girince "Muhammed, Ne söylüyorsun?" dedi. Rasûlullah da "Diyorum ki: Sen Allah'ın birliğine şehadet etsen, ona ortak koşmasan, Muhammed'in Allah'ın kulu ve Rasûlü olduğuna da şehadet etsen, cennete, cehenneme ve ölümden sonra dirilmeye iman etsen." dedi. Ömer, kabul edip Müslüman oldu. Eline su döktüler ve abdest aldı. O gece Rasûlullah'ın yanında kaldı. Onunla beraber namaz kıldı...⁶³⁴ Rivayetin devamında Hz. Ömer'in Müslümanlığını nasıl duyurduğu anlatılmaktadır.

2.3. Hz. Ömer'in Geceleyin Kâbe'de Namaz Kılan Hz. Peygamber'i Dinleyip Müslüman Olmasına dair Rivayetler

İbn Hişâm'ın (v. 218/833), Atâ ve Mücâhid kanalıyla Hz. Ömer'in ağzından naklettiği rivayet şöyledir: "Ben İslâm'a uzak birisiydim. İçkiye düşkündüm. Hazvere'de, Ömer b. Abd b. İmrân el-Mahzûmîlerin evlerinin yakınında toplandığımız bir işret meclisimiz vardı. Bir gece arkadaşlarımla buluşmak için çıktım. Her zaman toplandığımız yerde kimseyi bulamadım. Bari filan şarapçıya gideyim. Belki onda biraz şarap bulur da içerim, dedim. Çıkıp ona gittim fakat onu da bulamadım. "O zaman Kâbe'ye gideyim de yedi veya yetmiş defa tavaf edeyim." Dedim. Tavaf için mescide geldiğimde Rasûlullâh orada, ayakta ve namaz kılmaktaydı. Namaz için Şam tarafına yöneliyordu. Kâbe'yi de kendisi ile Şam arasına alıyordu. Rukn-ü esved ve Rukn-ü Yemânî arasında namaz kılardı. Onu görünce, gizlice söylediklerini dinlemek istedim. Dedim ki "Şayet dinlemek için yaklaşırsam muhakkak onu korkuturum." Hicr tarafından geçip Kâbe'nin örtüsünün altına girdim. Yavaşça yürümeye başladım. Rasûlullah ayakta ve namaz kılıyor, Kuran okuyordu. Tam karşısına geçtim. Aramızda sadece Kâbe'nin örtüsü vardı. Kur'an'ı dinlerken kalbim ona karşı ısındı. Ağladım, İslam beni derinden etkiledi. Rasûlullâh namazını bitirinceye kadar ben de bulunduğum yerde kaldım. Sonra o ayrıldı, İbn Ebî Husayn'ın evi tarafına çıktı. Burası onun [evinin] yolunun üzeriydi. Biraz mesafe kat ettikten sonra Abbâs b. Muttalib ile İbn Ezher b. Abdiaf ez-Zühri'nin evi arasından devam etti. Sonra da Ahnes b. Şerîk'in evinin yanından geçti. Nihayet evine vardı. Onun evi Rakta bölgesindeydi.-ki burası Muaviye b. Ebî Süfyan'ındı.- Onu yol boyunca takip ettim, nihayet yanına yaklaştım. Sesleri duyunca birinin geldiğini anladı ve beni tanıdı. Rasûlullah, ona zarar vermek için onu takip ettiğimi zannetti ve beni durdurup "Seni bu saatte buraya getiren nedir ey İbn Hattâb?" dedi. "Allah'a, Rasûlüne ve Allah'tan getirdiklerine iman etmek için gel-

⁶³³ Bununla kast edilenin kimler olduğu rivayetten anlaşılmamaktadır.

⁶³⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 35.

dim." Dedim. Rasûlullah Allah'a hamdetti ve "Ömer, işte Allah sana hidayet etti." dedi. Sonra Rasûlullâh'tan ayrıldım ve o da evine girdi."⁶³⁵

İbn Ebû Şeybe (v. 235/849), *Musannef*’inde Hz. Ömer’in Müslüman oluşu hakkında Câbir’den [b. Abdullah] (v. 78/697) ilginç bir rivayet kaydetmektedir: "Ömer’in Müslüman oluşu şöyleydi: Ömer dedi ki: Bir gece kız kardeşimi doğum sancısı tuttu. Beni evden çıkardılar. Karanlık gecede Kâbe’nin örtüsünün altına girdim. Nebî gelip ayakbaklarıyla Hicr’e girdi. Dilediği kadar namaz kıldı. Sonra ayrıldı. O güne kadar iştmediğim bir şey iştmişim. Çıkıp onu takip ettim. "Kimdir o?" diye seslendi. "Ömer" diye yanıt verdim. "Ömer gece gündüz peşimi bırakmıyorsun." dedi. Bana beddua eder diye korktum. "Ben şahadet ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur ve sen de onun rasûlüsün." Dedim. O da "Ömer bunu gizle!" deyince "Seni hak ile gönderene yemin ederim ki şirkimi duyurduğum gibi bunu da muhakkak duyuracağım." diye yanıt verdim."⁶³⁶

Ahmed b. Hanbel’in (v. 241/855) *Kitâbü Fezâili’s-sahâbe*’sinde İbn Hişâm’ın Atâ ve Mücâhid kanalıyla naklettiği rivayet aynısıyla nakledilmiştir. İbn İshâk’a da isnadda yer verilmiştir.⁶³⁷

Ebû Nuaym el-İsfahânî (v.430/1038) *Hilyetü’l-evliyâ* adlı eserinde İbn Ebû Şeybe’den Câbir b. Abdullah rivayetini almış üstelik aynı isnada da yer vermiştir. Ancak ifadelerde çok ufak değişiklikler söz konusudur.⁶³⁸

İbn Asâkir (v. 571/1176), *Târîhu medîneti Dimaşk* adlı eserinde, İbn Ebû Şeybe’nin naklettiği Câbir rivayetini nakletmektedir. Ayrıca rivayetin isnadında İbn Ebû Şeybe’de bulunmaktadır. Hatta isnadın İbn Ebû Şeybe’den sonraki kısmı, onun isnadıyla aynıdır.⁶³⁹

Kelâî (v. 634/1237), *el-İktifâ*’da İbn Hişâm’ın naklettiği rivayetlerden birisini Medine ehlinin rivayeti olarak nitelemiş ardından da yine İbn Hişâm’ın naklettiği Hz. Ömer’in Kâbe’de Hz. Peygamber’i dinleyerek Müslüman oluşu ile ilgili rivayeti çok küçük ifade farklılıkları ve kısaltmaları dışında aynı şekilde nakletmiş ancak bunun Medine ehli dışındakiler tarafından nakledildiğini ifade etmiştir. Ayrıca peşinden İbn Hişâm’ın "...hangisinin doğru olduğunu Allah bilir." kaydına da yer vermiştir.⁶⁴⁰

Muhibbüddin et-Taberî (v. 694/1295), *er-Riyâzü’n-nadire*’de İbn Hişâm rivayetini nakletmiş ve bunun ravilerinin Medîne ehli olduğunu belirtmiştir.⁶⁴¹

⁶³⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 346-348.

⁶³⁶ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, XX, 262.

⁶³⁷ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Fezâil*, I, 283-284.

⁶³⁸ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, I, 39-40.

⁶³⁹ İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 29.

⁶⁴⁰ Kelâî, *el-İktifâ*, I, 253-254.

⁶⁴¹ Muhibbüddin et-Taberî, *er-Riyâzü’n-nadire*, II, 240-241.

Zehebî (v. 748/1348), İbn Ebû Şeybe'den onun naklettiği rivayeti nakletmiştir. Ancak bazı kelimelerde değişiklikler vardır.⁶⁴²

İbn Kesîr (v. 774/1373), *el-Bidâye*'de İbn Hişâm rivayetini aynı şekilde kaydetmiştir.⁶⁴³

Süyûtî (v. 911/1505), *Târihu'l-Hulefâ*'da İbn Ebû Şeybe'den Câbir'den gelen rivayeti almıştır.⁶⁴⁴

Şâmî (v. 942/1536), *Sübülü'l-hüdâ*'da İbn Hişâm rivayetini ona atıf yapmadan Mücahid rivayeti olarak nakletmektedir.⁶⁴⁵

Halebî (v. 1044/1635), *Sîretü'l-Halebiyye*'de "*Sîretü'l-Hişâmiyye*'de" diyerek İbn Hişâm rivayetini arkadaşlarını bulamayıp mescide gitmeye karar vermesinden itibaren aktarmaktadır.⁶⁴⁶ Ayrıca İbn Ebû Şeybe'nin Câbir rivayetini kaynak belirtmeden "...Bir rivayette..." diyerek aktarmaktadır.⁶⁴⁷

2.4. Hz. Ömer'in Önce Kız Kardeşine Gitmesi ve Akabinde Kâbe'de Müslüman Olmasına dair Rivayetler

Abdürrezzak es-San'ânî, Ma'mer b. Râşid (v. 153/770) kanalıyla Zührî'den (v. 124/742) İbn İshâk'ın nakillerini birleştiren bir nakilde bulunmaktadır. Ancak rivayet İbn İshâk'ın da hocası olan Zührî'den geldiği için onun rivayetlerinden daha erken tarihlidir. Baş kısmında Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'e duasının ve Hz. Ömer'in ne zaman Müslüman olduğu bilgisinin yer aldığı rivayet şöyledir : "...Anlatıldığına göre Ömer'in kız kardeşi Ümmü Cemîl bint Hattâb Müslüman oldu. Kendisinde üzerinde Kur'an'dan ayetlerin yazılı olduğu bir kürek kemiği vardı. Onu gizlice okurdu. Anlatıldığına göre o, Ömer'in yediği gibi ölü eti yemezdi. Ömer yanına gelip "Kulağıma çalındı ki sende üzerinde İbn Ebî Kebşe'nin sözlerinin yazılı olduğu ve onu okuduğunuz bir kürek kemiği varmış. Nedir Bu?" dedi. Kızkardeşi "Bende öyle bir şey yok." deyince Ömer ona vurdu. Sonra evde kürek kemiğini buluncaya kadar aradı. Bulunca "Duyuyorum ki benim yediklerimden yemiyormuşsun" dedi ve kürek kemiğiyle vurup iki kez kafasını yardı. Sonra okuma bilen birini aramak üzere kürek kemiğini de alarak çıktı. Ona okundu, Ömer'in okuma yazması yoktu, Kendisine okununca Kur'an kalbini titretti. İslam gönlüne düştü. Akşam olunca, o namaz kılarak Rasûlullah'a yaklaştı. Rasûlullâh sesli okuyordu. Ömer onun "Sen şu Kur'an'dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun. (Okuyup yaz-

⁶⁴² Bkz. Zehebî, *Târih*, II, 173.

⁶⁴³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 200-201.

⁶⁴⁴ Süyûtî, *Hulefâ*, s. 210.

⁶⁴⁵ Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, II, 496-497.

⁶⁴⁶ Halebî, *Sîre*, II, 15.

⁶⁴⁷ Halebî, *Sîre*, II, 15.

saydın) o takdirde batıl peşinde koşanlar, şüpheye düşerlerdi.”⁶⁴⁸ ayetinden başlayıp bir sonraki ayetin sonuna kadar okudu. Ömer, daha sonra Rasûlullah’ın “İnkâr edenler, “Sen peygamber değilsin” diyorlar. De ki: “Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve bir de yanında kitap (Kur’an) bilgisi bulunanlar yeter.”⁶⁴⁹ ayetini okuduğunu işitti. Sonra Rasûlullah evine doğru gitti. Ömer de onu görünce aceleyle takip etti. “Muhammed! Bana bak.” diye seslendi. Rasûlullah da “Senden Allah’a sığınırım.” dedi. Ömer “Bak bana ya Muhammed! Ya Rasûlallah!” diye seslenince Rasûlullah durdu. Ömer iman etti.”⁶⁵⁰ Rivayetin devamında Hz. Ömer’in Müslümanlığını nasıl duyurduğu yer almaktadır.

2.5. Hz. Ömer’in Hâkka Suresinden Etkilenerek Müslüman Olmasına Dair Rivayetler

Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), *Müsned*’de Şüreyh b. Ubeyd’den gelen ve Hz. Ömer’in ağzından nakledilen şu rivayete yer vermektedir: “Ben Müslüman olmadan evvel Rasûlullâh’a musallat olmak için çıktım. Onun benden önce mescide geldiğini gördüm. Arkasında durdum. Hâkka suresini okumaya başladı. Kur’ân’ın yapısı beni hayrete düşürdü.”Vallahi bu, Kureys’in dediği gibi şair!” dedim. “O (Kur’an), hiç şüphesiz çok şerefli bir elçinin (Allah’dan alıp tebliğ ettiği) sözüdür. O, bir şâirin sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz!”⁶⁵¹ dedi. “Herhalde kâhin,” Dedim. “Bir kâhinin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz!”⁶⁵² ayetinden surenin sonuna kadar okudu. Böylece İslam kalbimin tüm zerrelere yerleşti.”⁶⁵³

İbn Asâkir (v. 571/1176), *Târîhu medîneti Dimaşk* adlı eserinde, içinde Ahmed b. Hanbel’in oğlu Abdullah’ın da olduğu uzun bir isnadla ilgili rivayeti Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’iyle aynı şekilde nakletmiştir.⁶⁵⁴

Süheylî (v. 581/1185), Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde yer alan rivayeti nakletmektedir. Ancak rivayeti İbn Sencer’den almıştır. Lakin Isnadının İbn Sencer’den sonraki kısmı Ahmed b. Hanbel’in isnadıyla aynıdır.⁶⁵⁵

⁶⁴⁸ Ankebût, 29/48 (<http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/ankebut-suresi-29/ayet-48/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>, Erişim T.: 24.08.2017).

⁶⁴⁹ Ra’d, 13/43 (<http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/rad-suresi-13/ayet-43/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>, Erişim T.: 24.08.2017).

⁶⁵⁰ Abdürrezzâk es-San’ânî, *Musannef*, V, 325-326.

⁶⁵¹ Hâkka, 69/40-41 (<http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/hakka-suresi-69/ayet-40/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>, Erişim T.: 24.08.2017).

⁶⁵² Hâkka, 69/42 (<http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/hakka-suresi-69/ayet-40/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>, Erişim T.: 24.08.2017).

⁶⁵³ Ahmed b. Hanbel (241/855), *Müsned*, thk. thrc Şuayb el-Arnaûd-Âdil Mürşid, I-L, Müessisetü’r-Risâle, Beyrut 1416/1996, I, 262-263.

⁶⁵⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 28.

⁶⁵⁵ Rivayetin isnadı “Süheylî-İbn Sencer-Ebü’l-Muğîre-Safvân b. Amr-Şüreyh b. Ubeyd-Ömer b. Hattâb” şeklindedir. (bkz. Süheylî, *Ravzü’l-Ünüf*, III, 277.)

İbnü'l-Esîr *Üsdü'l-ğâbe*'de Ebû Yâsir b. Ebî Habbe'den naklen Ahmed b. Hanbel'in oğlundan ilgili rivayeti aynı şekilde nakletmektedir.⁶⁵⁶

Kelâî (v. 634/1237) *el-İktifâ* adlı eserinde Hz. Ömer'in Müslüman oluşu ile ilgili İbn Hişâm'dan gelen rivayetleri nakletmesine rağmen orada zikredilmeyen ve İbn Sencer'den naklen Süheyli'nin yer verdiği rivayeti Süheyli ile aynı şekilde nakletmektedir.⁶⁵⁷

Sibt İbnü'l-Cevzî (v. 654/1256), *Mirâtü'z-zamân* adlı eserinde hiçbir isnad zikretmeksizin Ahmed b. Hanbel'in naklettiği rivayeti kaydetmiş ancak rivayetin sonunda "*İslam kalbime doldu ve Müslüman oldum.*" ibaresine yer vermiştir. Diğer rivayetlerde Müslüman olduğu açıkça kaydedilmemiştir.⁶⁵⁸

Muhibbüddin et-Taberî (v. 694/1295), *er-Riyâzü'n-nadire*'de, ilgili rivayeti doğrudan Ömer b. Hattâb'dan nakletmiştir.⁶⁵⁹

İbn Seyyidünnâs (v. 734/1334), *Uyûnü'l-eser*'de İbn Sencer kanalıyla Şureyh b. Ubeyd'den ilgili rivayeti nakletmektedir.⁶⁶⁰

Zehebî (v. 748/1348), Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden ilgili rivayeti nakletmiş ancak rivayetin son kısmında yer alan "*Herhalde kâhin, içimden geçeni bildi.*" *Dedim...*" kısmını almamış ancak "...İslam kalbimin tüm zerrelere işledi." cümlesini nakletmiştir.⁶⁶¹

İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449), *el-İsâbe*'de Ahmed b. Hanbel'den aldığı ve İbn Hanbel'in isnadına da yer verdiği rivayeti ifadelerinde çok küçük değişikliklerle nakletmektedir.⁶⁶²

Süyûtî (v. 911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*'da Ahmed b. Hanbel'den ilgili rivayeti nakletmektedir.⁶⁶³

Halebî (v. 1044/1635), *es-Sîretü'l-halebiyye*'de ilgili rivayeti doğrudan Hz. Ömer'den nakletmektedir.⁶⁶⁴

3. Hz. Ömer'in Müslüman Olduğunu Kureyş'e İlan Etmesi İle İlgili Rivayetler

İbn İshâk (v. 151/768), Hz. Ömer'in Müslüman olmasının ardından İslam'ı açıktan duyurmaya karar verdiğini, arkadaşlarıyla beraber Mescid-i Haram'a gidip oturduklarını ve Kureyş'in Hz. Ömer'in Müslüman olduğunu görünce

⁶⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 139.

⁶⁵⁷ Kelâî, *el-İktifâ*, I, 254.

⁶⁵⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirât*, III, 114.

⁶⁵⁹ Bkz. Muhibbüddin et-Taberî, *er-Riyâzü'n-nadire*, II, 237.

⁶⁶⁰ İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, I, 220.

⁶⁶¹ Zehebî, *Târîh*, II, 173.

⁶⁶² İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 280.

⁶⁶³ Süyûtî, *Hulefâ*, s. 209-210.

⁶⁶⁴ Halebî, *Sîre*, II, 15.

çaresizce kalakaldığını nakletmektedir.⁶⁶⁵ Nafi (v. 117/735) kanalıyla Abdullah b. Ömer'den (v. 73/692) gelen bir başka uzun rivayette ise şunları nakletmektedir: "Ömer b. Hattâb Müslüman olunca "Mekke'nin en dedikoducusu kimdir?" diye sordu. "Cemîl b. Ma'mer el-Cumahî'dir." dediler. Ömer çıktı. -Ben de peşinden çıktım. Ben o zamanlar gördüklerimi idrak edebilecek yaşta bir çocuktum.- Cemil'in yanına varınca Ömer, "Cemîl benim Müslüman olduğumu biliyor musun?" diye sordu. Vallahi Cemil bu sözü duyar duymaz elbisesini sürükleyerek çıktı. Ömer de onunla çıktı. -Ben de babamla birlikteydim.- Mescidin kapsına geldiğinde olanca kuvvetiyle "Ey Kureyş topluluğu, Ömer dinden çıktı." diye bağırdı. Ömer de "Yalan söylüyorsun. Ancak ben Müslüman oldum." dedi. Hemen ona saldırdılar. O da onlara karşılık verdi. Nihayet güneş tepelerine dikilinceye kadar kavga ettiler. Ömer yorulup, oturdu. Onlar da tepesine dikildiler. O "İstedığınızı yapın. Allah'a yemin ederim ki biz şayet üç yüz kişi olsaydık ya siz burayı bize bırakırdınız yahut biz çeker giderdik." dedi. Onlar bu vaziyetteyken üzerinde Yemen işi bir elbise ve Kumsî⁶⁶⁶ bir gömlek olan bir adam geldi ve "ne oluyor?" dedi. "Hayırlar[!] Ömer dinden çıktı." dediler. "Yani ne olmuş, adam kendi arzu ettiği dini seçmiş. Zannediyor musunuz ki Benî Adî b. Ka'b arkadaşlarını size öylece bıraksın." dedi. Yemin ederim ki tıpkı bir elbisenin vücuttan sıyrılması gibi ayrıldılar. Medine'ye geldiğimizde "Baba o gün o topluluktan seni kurtaran adam kimdi." diye sordum. "O, Âs b. Vâil'di." dedi.⁶⁶⁷

Abdürrezzâk es-San'ânî'nin (v. 211/826-827) naklettiği Zührî rivayeti Hz. Ömer'in Müslüman oluşu kıssasındaki gibi diğer birçok rivayeti cem eder şekildedir: "Ömer Müslüman olunca dayısı Velîd b. Muğîre'nin⁶⁶⁸ yanına gidip "Dayıcığım, Allah'a ve rasûlüne iman ettim, Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed onun kulu ve elçisidir. Bu dediğimi Kureyş'e söyle" dedi. Velîd "Yeğenim, dininden dönme, insanlar seni tanurlar, akşam başka sabah başka olma!" deyince Ömer "Vallahi benim için hakikat aşikâr olmuştur. Sen benim Müslüman olduğumu Kureyş'e haber ver." diye yanıt verdi. Velîd bunun üzerine "Senin bu durumunu dile ilk getiren ben olmayacağım." dedi. Ömer, Velîd'in kendi durumu hakkında bir şey konuşmadığını görünce Cemîl b. Ma'mer el-Cumahî'ye gitti. "Benim Müslüman olduğumu haber ver." dedi. Cemîl aceleden elbisesini sürüyerek çıktı ve Kureyşlilerin toplandığı yere gitti. "Ömer dinden çıktı!" dedi. Kimse dönüp bakmadı. Çünkü Ömer Kureyş'in saygın kişilerindendi. Onun hakkındaki bu sözü kabul etmediler. Onların rahatsız olmadıklarını

⁶⁶⁵ İbn İshâk, es-Sîre, I, 223-224.

⁶⁶⁶ "قومس" Taberistan taraflarında bir memleket. (Bkz. Yakut el Hamevî (v. 626/1229), Mu'cemü'l-büldân, I-V, Dâru Sâdır, Beyrut 1397/1977, IV, 414.)

⁶⁶⁷ İbn İshâk, es-Sîre, I, 224.

⁶⁶⁸ Aslında burada "Hâlid b. Velîd b. Muğîre" ismi geçmektedir. Ancak muhakkik bunun muhtemel bir hata olduğunu, olması gerekenin "dayısı Velîd" "خاله الوليد" olduğunu ifade etmiştir. Biz de bunu râcih görüyoruz. Çünkü hemen aşağısındaki cümlede "dayıcığım" ibaresi geçmektedir. (Bkz. Abdürrezzâk es-San'ânî, Musannef, V, 327).

görünce Ömer çıkıp yanlarına geldi. Hicr'e girip sırtını Kâbe'ye yasladı ve "Ey Kureys topluluğu! Biliyor musunuz ben Müslüman oldum" dedi. Hemen kalkıp üstüne çullandılar, o da onlara karşılık verdi. Bütün gün nihayet onlar çekilene kadar dövüştüler. Ömer Müslüman olduğunu duyurdu. Yanlarında ileri geri gidip geliyordu. "Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed onun kulu ve elçisidir." diyordu. Ona bu ilk hücumlarından sonra artık ilişmediler."⁶⁶⁹

İbn Hişâm (v. 218/833), Hz. Ömer'in Müslüman olduğunu Cemîl b. Ma'mer'e söylemesi ve sonrasında yaşananlar ile ilgili rivayeti *Sîretü İbn İshâk* ile aynı kurgu ve çok büyük oranda aynı lafızlarla kaydetmektedir.⁶⁷⁰ Ayrıca bunun dışında Hz. Ömer'in ailesinden bazı kişilerden gelen şöyle bir rivayet kaydetmektedir: "Ben, o gece Müslüman olunca Mekkelilerden Rasûlullâh'a en çok kim karşı çıkar, gidip ona bu durumu haber vereyim diye düşündüm. Dedim ki "Bu kişi Ebû Cehil'dir." -Ömer'in annesi Hanteme bint Hişâm b. Muğîre idi.- Sabah olunca gidip kapısını çaldım. Ebû Cehil çıktı. "Merhaba, hoş geldin yeğenim. Niçin geldin?" Dedi. Ben de "Allâh'a ve Rasûlü Muhammed'e iman ettiğimi ve onun getirdiklerini tasdik ettiğimi sana haber vermek için geldim." dedim. Kapıyı yüzüme çarpıp "Allah senin de onun getirdiklerinin de belasını versin!" dedi."⁶⁷¹

Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855) *Kitâbü Fezâil's-sahâbe*'sinde İbn İshâk'ın Nâfi kanalıyla İbn Ömer'in ağzından naklettiği Cemîl b. Ma'mer kıssasına çok küçük ifade farklılıkları dışında yer vermektedir.⁶⁷² Ayrıca İbn Hişâm'da geçen ve Hz. Ömer'in bazı akrabalarından nakledilen Ebû Cehil'in yanına gitmesi ile ilgili rivayet de aynen alınmıştır.⁶⁷³ Hz. Ömer'in ağzından, azatlısı Eslem kanalıyla nakledilen nasıl Müslüman olduğu ile ilgili rivayet içerisinde Müslüman olduktan sonra bunu nasıl duyurduğu da yer almaktadır: "... Benim dışımda Müslüman olup da dövülmeyen yoktu. Bunu fark edince Müslümanların başına gelenlerin benim de başıma gelmesinden çok mutlu olacağım deyip dayıma gittim. O Mekte'nin ileri gelenlerinden. Kapısını çaldım. "Kimdir o?" dedi. "Hattab'ın oğlu" dedim. Hemen çıktı ve ona "Ben [şirkten]döndüm" dedim. "Böyle yapma!" deyince "yaptım bile." dedim. Tekrar "Yapma." deyip bir şey söylememe fırsat vermeden kapıyı kapattı. Ordan çıkıp Kureys'in önderlerinden birinin yanına geldim. Kapıyı çaldım. Çıkınca "Ben şirkten döndüm." dedim. "Böyle yapma!" deyince "yaptım bile." dedim. Girip kapıyı kapattı. Ordan ayrıldım. Bir adam gelip "Sen Müslüman olduğunu duyurmak mı istiyorsun?" dedi. "Evet." deyince "İnsanlar Hicr'de oturuyorken filan adama git, ağzında bakla ıslanmaz, ona 'ben şirkten döndüm' diye söyle. Hemen bağıra

⁶⁶⁹ Abdürrezzâk es-San'ânî, *Musannef*, V, 327-328.

⁶⁷⁰ Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 348-350.

⁶⁷¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 350.

⁶⁷² Ahmed b. Hanbel, *Fezâil*, I, 281-282.

⁶⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Fezâil*, I, 284-285.

çağıra ilan eder." dedi. İnsanlar Hicr'de toplanınca ona gittim. Kulağıma eğilip "Ben şirkten döndüm." dedim. "Döndün mü?" dedi. "Evet." dedim. Olanca gücüyle "Hey! Hattab'ın oğlu dinden çıktı." diye bağırdı. İnsanlar dönüp bana vurmaya başladılar. Ben de onlara vurdum. O sırada dayım geldi. "Bu kim" dedi. "Hattab'ın oğlu " dediler. Hicr'e çıkıp elbisesinin yenine işaret ederek "Dikkat edin! Ben kızkardeşimin oğluna eman verdim." dedi. İnsanlar benden uzaklaştılar. Müslümanlardan benden başka eman bulan yoktu, dövülüyorlardı. Sadece ben dayak yemiyordum. Benim başıma gelenler, Müslümanların uğradıkları zorluk yanında hiç kalır, dedim. Biraz bekledim. Hicr'e gelip oturunca dayımın yanına gidip ona "Dinle!" dedim. "Neyi dinleyeyim?" Deyince "Himayen senin olsun." dedim. "Böyle yapma yeğenim." dedi. "Bilakis bu böyle." dedim. "Ne istiyorsun?" deyince "Allah bu dini kuvvetlendirmeye kadar dayak yemeye ve dayak atmaya devam edeceğim." dedim.⁶⁷⁴

Belâzürî (v. 279/892-893), Hz. Ömer'in Müslümanlığını ilan edişi ile ilgili muhtelif rivayetler nakletmiştir. Cemîl b. Ma'mer kıssasını detaylı olarak nakletmiştir ve bunu İbn Sa'd'dan aldığını ifade etmiştir.⁶⁷⁵ Yine İbn Sa'd'dan aldığını ifade ettiği diğer bir rivayet Hz. Ömer'in Müslümanlığını Ebû Cehil'e haber vermesidir.⁶⁷⁶ Üçüncü rivayet ise Vâkıdî'den olup, burada Hz. Ömer'e birisinin dinden çıktığı ithamını yönelttiği, onun da bunu kabul etmeyerek Müslüman olduğunu ifade ettiği, Sonra Velîd b. Muğîre ile karşılaştığını, Velîd'in ona dinden çıkıp çıkmadığını sorduğunu, Hz. Ömer'in ona da Müslüman olduğu yanıtını verdiği, Velîd'in buna kızarak "...Git! Şayet baban hayatta olsa Muhammed'e tabi olmazdı. Oysa sen babanın dinini terk ettin." diye mukabelede bulunduğu nakledilmektedir.⁶⁷⁷

Bezzâr (v. 292/905), *Müsned*'inde Hz. Ömer'in Müslüman oluşu ile ilgili iki rivayet nakletmektedir. Bunlardan birincisi İbn İshâk rivayetidir.⁶⁷⁸ Ancak hem İbn İshâk'taki hem İbn Hişâm'daki rivayetten farklılaştığı noktalar mevcuttur ve bu farklılıklar sadece ifadelerde değil aynı zamanda aktarılan bilgidedir. Bezzâr'ın kaydettiği rivayette Mekke'nin en dedikoducusu kimdir sorusuna "...falancadır..." dendiği yer almaktadır. Oysa aynı sorunun cevabı olarak İbn İshâk rivayetlerinde Cemîl b. Ma'mer adı açıkça zikredilmektedir. Yine Bezzâr'da dedikoducu kişinin yanı sıra Cemîl'in yanına gittiğinde ona "... Ben Müslüman oldum. Bunu asla kimseye haber verme..." dediği nakledilmektedir. Oysa İbn İshâk rivayetlerinde "... Cemîl! Biliyor musun ben Müslüman oldum..." dediği yer almaktadır. İbn İshâk rivayetlerinde geçen "...Nihayet güneş tepelerine diki-

⁶⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Fezâil*, I, 285-288.

⁶⁷⁵ Belâzürî, *Ensâb*, X, 291-292.

⁶⁷⁶ Belâzürî, *Ensâb*, X, 292.

⁶⁷⁷ Belâzürî, *Ensâb*, X, 292.

⁶⁷⁸ Bkz. Bezzâr, *Müsned*, I, 260-261.

linceye kadar kavga ettiler. Ömer yorulup, oturdu. Onlar da tepesine dikildiler. O "İstediyinizi yapın. Allah'a yemin ederim ki biz şayet üç yüz kişi olsaydık ya siz burayı bize bırakırdınız yahut biz çeker giderdik." dedi..." kısmına ise burada yer verilmemiştir. Bunun dışında ifade farklılıkları da mevcuttur.⁶⁷⁹ Bezzâr'ın naklettiği diğer rivayet ise Hz. Ömer'in Müslüman oluşu ile ilgili Eslem rivayetinin son kısımlarıdır.⁶⁸⁰ Ancak burada aktarılan bilgiler ile Ahmed b. Hanbel'in *Fezâil*'indeki bilgiler arasında da farklılıklar mevcuttur. *Fezâil*'deki rivayetin baş kısmında yer alan "... Benim dışında Müslüman olup da dövülmeyen yoktu. Bunu fark edince Müslümanların başına gelenlerin benim de başıma gelmesinden çok mutlu olacağım deyip dayıma gittim. O Mekke'nin ileri gelenlerindendi." ifadeler Bezzâr'da yer almamaktadır. Hatta "...dayıma gittim..." ibaresi yerine "...bir adama gittim..." ifadesi yer almaktadır. Bunun dışında ise sadece ifade farklılıkları mevcuttur.⁶⁸¹ Ayrıca rivayetin sonunda Bezzâr bu rivayeti Üsâme b. Zeyd'den başka nakleden herhangi bir kimseyi bilmediğini (her hangi bir kimse olmadığını) ifade etmekte ve en iyi isnadın da bu rivayette olduğunu kaydetmektedir.⁶⁸² Buradan hareketle onun Hz. Ömer'in Müslüman oluşu ile ilgili neden Eslem rivayetini tercih ettiği anlaşılabilir.

İbn Hibbân (v.354/965), *es-Sahîh*'de İbn İshâk'ın Nâfi ve İbn Ömer kanalıyla naklettiği Cemîl b. Ma'mer kıssasına yer vermektedir. Bir iki cümledeki kelime değişimleri hariç metinleri aynıdır.⁶⁸³

Hâkim en-Nîsâbü'rî (v. 405/1014), Muhammed b. İshâk ve Nâfi kanalıyla İbn Ömer'in naklettiği Cemîl b. Ma'mer rivayetini müşriklerle Hz. Ömer'in kavga ettiği kısımdan itibaren kaydetmektedir.⁶⁸⁴ Cümlelerdeki bir kısım kelime değişiklikleri hariç rivayet aynı şekilde nakledilmektedir.

Ebû Nuaym el-İsfahânî (v. 430/1031), *Hilyetü'l-evliyâ*'da Hz. Ömer'in Müslüman oluşu ile ilgili naklettiği İbn Abbâs rivayetinin sonunda bunu nasıl duyurduğunu da aktarmaktadır. "...Dedim ki "Ya Rasûlallah ölsek de kalsak da haklı olan biz değil miyiz?" "Canımı elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki öylesiniz." dedi. "O halde bu gizlenmek niye?" diye sordum..." Rivayetin devamında iki saf halinde çıkıp mescide gittikleri safların birinde Hamza'nın birinde Ömer'in olduğu nakledilmektedir. Müşriklerin o güne kadar böyle bir üzüntü yaşamadıklarını ve bu sebeple Hz. Peygamber'in onu Faruk olarak isimlendirdiği nakledilmektedir.⁶⁸⁵

⁶⁷⁹ Bkz. Bezzâr, *Müsned*, I, 260-261.

⁶⁸⁰ Bkz. Bezzâr, *Müsned*, I, 402-403.

⁶⁸¹ Bkz. Bezzâr, *Müsned*, I, 402-403.

⁶⁸² Bezzâr, *Müsned*, I, 403.

⁶⁸³ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XV, 302-303.

⁶⁸⁴ Hâkim en-Nîsâbü'rî (v. 405/1014), *Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, I-V, Beyrut 1422/2002, III, 91.

⁶⁸⁵ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, I,40.

Beyhakî (v.458/1066), *Delâil*'de naklettiği Eslem rivayetinin sonunda Hz. Ömer'in Müslümanlığını duyurmasına dair kısma yer vermiştir.⁶⁸⁶

İbn Asâkir (v. 571/1176), İbn Hişâm'ın Hz. Ömer'in ağzından naklettiği rivayeti lafızlarında çok az değişiklik ve aynı kurgu ile nakletmiştir.⁶⁸⁷ Rivayetin Zührî'nin yeğeni kanalıyla, Hamza b. Abdullah'ın babasından naklen geldiği kaydedilmiştir.⁶⁸⁸ Ayrıca bu rivayetin yanı sıra aynı isnadla nakledilen diğer bir rivayetin içindeki ufak bir değişiklik de nakledilmiştir.⁶⁸⁹ Yine İbn İshâk'tan Cemîl b. Ma'mer'in yanına gitmesi ile ilgili rivayeti ufak değişiklikler hariç aynı kurguyla nakletmektedir. İbn Asâkir naklettiği rivayette Hz. Ömer'in, en dedikoducu kişinin kim olduğuna dair sorusuna yer vermeden Hz. Ömer'in doğrudan Cemîl'in yanına gittiğini nakletmektedir.⁶⁹⁰ Rivayetin ilk cümlesi "*Ben babamın yanındayken, olup biteni anlayabiliyordum, [Babam] Cemîl b. Ma'mer el-Cümahî'nin yanına geldi...*" de İbn İshâk'ın rivayetinden farklılık arz etmektedir.⁶⁹¹

İbn Asâkir (v. 571/1176), *Târîhu medîneti Dimaşk*'da yukarıdakilerin yanı sıra naklettiği Eslem rivayetinin,⁶⁹² İbn Abbâs rivayetinin⁶⁹³ ve sadece onda tesadüf ettiğimiz Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in evine onu öldürmek maksadıyla gelmesine dair rivayetin son kısmında Hz. Ömer'in Müslümanlığını nasıl duyurduğuna da yer vermiştir. Bu son rivayetin ilgili kısmı şöyledir: "... *Sabah olunca, kılıcını kuşandı. Rasûlullah da onu takip etti. Muhacirler de arkalarında olduğu halde Kureys'in karşısına çıktılar. Onlar toplanmıştı. Ömer: "Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in de onun kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederim. Artık dileyen iman etsin, dileyen de inkâr etsin."* dedi. O vakit Kureyşliler dağıldılar."⁶⁹⁴

İbnü'l-Esîr (v. 630/1233) *el-Kâmil*'de Hz. Ömer'in Müslümanlığını ilan edişi ile ilgili İbn Hişâm'da geçen iki ayrı rivayeti ifadelerdeki çok az özetlemeler hariç aynı kurguyla nakletmiştir.⁶⁹⁵ Bu rivayetlerden birisi Hz. Ömer'in Ebû Cehil'e gittiğini, diğeri de Cemîl b. Ma'mer'e gittiğini kışa eden rivayetlerdir. *Üsdü'l-ğâbe*'de ise iki rivayet nakletmektedir. Birincisi Hz. Ömer'in Müslüman oluşu ile ilgili naklettiği Eslem rivayetinin sonundaki kısımdır.⁶⁹⁶ Diğeri de İbn

⁶⁸⁶ Bkz. Beyhakî, *Delâil*, 218-219.

⁶⁸⁷ En ciddi farklılık buradaki rivayette sabaha kadar beklediği nakledilmemiştir.

⁶⁸⁸ İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 41.

⁶⁸⁹ "Kıyayı yüzüme kapattı" yerine "kayıyı kapattı, "haber vermeye geldim." yerine "sana haber vermeye geldim." (Bkz. İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 41-42.)

⁶⁹⁰ Bkz. İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 42.

⁶⁹¹ İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 42.

⁶⁹² İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 33.

⁶⁹³ İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 31.

⁶⁹⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, XLIV, 35.

⁶⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 603-604.

⁶⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 141.

İshâk'taki Hz. Ömer'in Müslüman olması ile ilgili rivayetin devamında nakledilen kısmın büyük ölçüde aynıdır.⁶⁹⁷

Kelâî (v. 634/1237), *el-İktifâ'* da İbn Hişâm'ın nakillerine bir iki yerdeki küçük ifade farklılıkları dışında aynı şekilde yer vermiştir.⁶⁹⁸

Sibt İbnü'l-Cevzî (v. 654/1256), *Mirâtü'z-zamân* adlı eserinde Hz. Ömer'in Müslüman oluşuna dair İbn Abbâs rivayetinin son kısmında Müslümanlığını nasıl ilan ettiğine de yer vermiştir.⁶⁹⁹

Muhibbüddin et-Taberî (v. 694/1295), *er-Riyâzü'n-nadire*'de Hz. Ömer'in Müslümanlığını ilan edişi ile ilgili Eslem rivayetini,⁷⁰⁰ Hz. Ömer'in bazı akrabalarından nakledilen İbn Hişâm rivayetini⁷⁰¹ ve İbn Ömer'den nakledilen Cemîl b. Ma'mer'in yanına gitmesi ile ilgili rivayeti⁷⁰² kaydetmiştir. Ayrıca Hz. Aişe'den naklettiği bir rivayet daha vardır. Burada Hz. Ömer'in Müslüman olduktan sonra bunu duyurmak istediğini, Hz. Peygamber'in sayılarının azlığı nedeniyle buna karşı çıktığını, Hz. Ömer'in de her yerde Müslümanlığını izhar edeceğini söylediğini ve bunu yaptığını, daha sonra gelip Rasûlullah'a haber verdiğini, Hz. Peygamber, Hz. Ömer ve Hz. Hamza'nın Kâbe'yi tavaf edip açıktan öğle namazını kıldıklarını daha sonra Hz. Peygamber'in dâru'l-erkama döndüğünü nakletmektedir. Ancak sonuna bu rivayetin garîb olduğu kaydını koymuştur.⁷⁰³

Nüveyrî (v. 733/1333), *Nihâyetü'l-ereb*'de İbn Hişâm'da nakledilen Cemîl b. Ma'mer kıssasını "قال ابن اسحاق" diyerek İbn Hişâm'ın naklettiği gibi nakletmektedir.⁷⁰⁴

İbn Seyyidünnâs (v. 734/1334), *Uyûnü'l-eser*'de Hz. Ömer'in Müslüman oluşuna dair Eslem rivayetinin son kısmında onun Müslümanlığını ilan edişi kısmını da nakletmektedir.⁷⁰⁵ İbn Hişâm'daki rivayeti özetlediği gibi Cemil b. Ma'mer'e de kısaca temas etmiş ve "Ömer'in Müslüman oluşunu duyuran Cemil b. Ma'mer'dir..." demiştir.⁷⁰⁶

Zehebî (v. 748/1348), Hz. Ömer'in Müslümanlığını ilan edişine dair üç rivayet nakletmektedir. Bekkâî'den İbn İshâk rivayetini müstakil olarak kaydetmektedir.⁷⁰⁷ İkinci rivayet Eslem rivayetinin Hz. Ömer'in Müslümanlığını

⁶⁹⁷ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 142.

⁶⁹⁸ Bkz. Kelâî, *el-İktifâ*, I, 254-255.

⁶⁹⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zamân*, III, 114.

⁷⁰⁰ Muhibbüddin et-Taberî, *er-Riyâzü'n-nadire*, II, 241-242.

⁷⁰¹ Muhibbüddin et-Taberî, *er-Riyâzü'n-nadire*, II, 242.

⁷⁰² Muhibbüddin et-Taberî, *er-Riyâzü'n-nadire*, II, 242.

⁷⁰³ Muhibbüddin et-Taberî, *er-Riyâzü'n-nadire*, II, 243.

⁷⁰⁴ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XVI, 181-182.

⁷⁰⁵ İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, I, 218-219.

⁷⁰⁶ İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, I, 219.

⁷⁰⁷ Zehebî, *Târîh*, II, 176.

ilan edişine dair kısmıdır.⁷⁰⁸ Üçüncü rivayet ise İbn Abbâs'tan nakledilen rivayetin son kısmıdır.⁷⁰⁹

İbn Kesîr (v. 774/1373), *el-Bidâye'*de Hz. Ömer'in Müslümanlığını ilan edişine dair İbn Hişâm'ın naklettiği İbn Ömer rivayetine yer vermiştir.⁷¹⁰

Süyûtî (v. 911/1505), *Târîhu'l-hulefâ'*da Hz. Ömer'in Müslümanlığını ilan edişiyle ilgili Eslem rivayetinin son kısmı⁷¹¹ile Ebû Nuaym'dan aldığı İbn Abbâs rivayetinin son kısmını nakletmektedir.⁷¹²

Kastallânî (v. 923/1517), *Mevâhib'*de Eslem rivayetinin son kısmını çok özet bir şekilde nakletmiştir.⁷¹³

Şâmî (v. 942/1536), *Sübülü'l-hüdâ'*da İbn Hişâm'ın naklettiği rivayetleri hemen hemen aynı ifadelerle ancak İbn Hişâm'a atıf yapmadan nakletmiştir.⁷¹⁴

Diyarbakrî (v. 990/1582), *Târîhu'l-hamûs'*de İbn Abbâs'tan gelen Hz. Ömer'in faruk olarak isimlendirilmesi ile ilgili rivayetin son kısmında Müslümanlığını ilan edişi bahsini, *Mevâhib'*deki rivayeti ve ayrıca *Müntekâ* adlı bir eserden Ömer'in, İslam'ın açıktan duyurulmasını istediğini, kılıcını çekip Müslümanların önüne düştüğünü "*lâilâhe illallah Muhammedü'r-Rasûlullah*" diyerek Mescid'e girdiklerini, Kureys'in buna çok büyük tepki gösteremediğini ve Müslümanların tavaf yaptıklarını nakletmektedir.⁷¹⁵

Halebî (v. 1044/1635), *Sîretü'l-Halebiyye'*de Hz. Ömer'in, Ebû Cehil'e gelip Müslüman olduğunu haber verdiği rivayeti çeşitli varyantlarıyla nakletmektedir.⁷¹⁶ Daha sonra Eslem rivayetini, kısmen değiştirerek aktarmaktadır.⁷¹⁷ Nitekim Eslem rivayetinde Cemîl b. Ma'mer adı zikredilmiyorken burada Cemîl'in kim olduğuna kadar detaylı bilgi verilmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Hz. Ömer'in Müslüman olması sonuçları itibariyle Müslümanları Mekke döneminde olumlu yönde etkileyen en önemli hususlardan biridir. Dolayısıyla bu kaynaklara da yansımıştır. Ancak kaynakların bize anlattığı tek bir rivayet söz konusu değildir. İşte bu farklılaşmanın izini sürüp hangi dönemde hangi rivayetin ortaya çıktığını ve hangi döneme kadar bunların ulaştığını öncelikli olarak tespit etmeye çalıştık.

⁷⁰⁸ Zehebî, *Târîh*, II, 178.

⁷⁰⁹ Zehebî, *Târîh*, II, 180.

⁷¹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye'*, IV, 201-202.

⁷¹¹ Süyûtî, *Hulefâ*, s. 212-213.

⁷¹² Süyûtî, *Hulefâ*, s. 214.

⁷¹³ Kastallânî, *Mevâhib*, I, 126.

⁷¹⁴ Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, II, 498-499.

⁷¹⁵ Diyarbakrî, *Târîh*, I, 296.

⁷¹⁶ Halebî, *Sîre*, II, 13-14.

⁷¹⁷ Halebî, *Sîre*, II, 14.

Hz. Ömer'in ne zaman Müslüman olduğuna dair kaynaklarda bîsetin altıncı yılına işaret edilmiştir. Bazılarında o sırada Hz. Ömer'in yirmi altı yaşında olduğuna temas edilmiştir. Ancak onun Müslüman oluşunun bîsetin dokuzuncu yılı olduğu da zikredilmiştir. Diğer bir tarihlendirme de Hz. Hamza'nın Müslüman oluşundan üç gün yahut üç ay sonra Müslüman olduğu şeklindedir.

Hz. Ömer'in Müslümanların kaçıncısı olduğu kaynaklarda ziyadesiyle öne çıkmış hususlardandır. Özellikle meydana gelmesinde İslam tarihinin siyasi hadiselerinin önemli rol oynadığı "efdaliyyet" meselesi, Hz. Ömer'in bîsetin altıncı yılında Müslüman olduğunu söyleyen kaynaklar tarafından bile kırkinci Müslüman olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Ancak sayılar konusunda ağırlıklı görüş kırk ve kırk küsur şeklinde olsa da bazı kaynaklar çok sayıda kişiden sonra Müslüman olduğunu kaydedip sayı vermemiş bazıları kırkın üzerinde olduğu görüşünü benimsemiş bir kısmı da Habeşistan hicretine katılanlar haricinde geride kalanların kırkincısı olduğunu iddia etmiştir.

Bugün de meşhur olan ve bilinen Hz. Ömer'in kız kardeşinin evinde Müslüman olmasına dair rivayetler kaynakların da kahir ekseriyeti tarafından zikredilmiştir. Ancak bu konuda tek bir rivayet söz konusu değildir. İbn İshâk, Enes b. Mâlik, Eslem kanalıyla gelen rivayetler genellikle tercih edilmiş olsa da bazı kaynaklar her hangi bir kaynağa atıf yapmadan doğrudan kız kardeşinin yanına gitmesi ve Müslüman olması kıssasını nakletmiş bazıları da yukarıdaki rivayetleri birleştirerek yeni bir metin inşa etmiştir. Hz. Ömer'in kız kardeşinin yanında Müslüman olmasını anlatan ve ilk olarak İbn Sa'd'da (v. 230/845) tesadüf ettiğimiz Enes b. Mâlik rivayeti, ilk olarak Ahmed b. Hanbel'de (v. 241/855) tesadüf ettiğimiz Eslem rivayeti ve İbn İshâk (v. 151/768) rivayetleri arasında küçük bazı farklılıklar mevcuttur. Ancak bunlar metnin ana gövdesini etkilemeyen farklılıklardır.

Hz. Ömer'in geceleyin Kâbe'de namaz kılan Hz. Peygamber'i dinleyip Müslüman olmasına dair en erken rivayeti İbn Hişâm'da (ö. 218/833) buluyoruz. O, bu konuya etraflıca yer vermektedir. Atâ ve Mücâhid kanalıyla naklettiği bu rivayet daha sonraki kaynaklar tarafından genellikle Atâ ve Mücâhid'e, bazen doğrudan bazen de onlar Medine ehli diye tanıtılarak atıf yapılmaktadır. Bazı kaynaklar ise hiç atıf yapmadan İbn Hişâm'ın rivayetini olduğu gibi kullanılmaktadırlar. Aynı konuda Câbir b. Abdullah'tan gelen başka bir rivayet daha vardır. İlk olarak İbn Ebû Şeybe'de (v. 235/849) tesadüf ettiğimiz bu rivayet İbn Hişâm rivayetinden oldukça farklı olsa da her ikisi de gece Kâbe'nin örtüsü altında Hz. Peygamber'i dinleyerek Müslüman olması konusunda benzeştiği için aynı başlık altında ele alınmıştır.

Hz. Peygamber'in namazda okuduğu Hâkka suresinden etkilenecek, Hz. Ömer'in Müslüman olmasına dair rivayeti en erken Ahmed b. Hanbel'de (v. 241/855) görüyoruz. Zaten bu rivayet diğer kaynaklara da ya Ahmed b. Hanbel yahut da İbn Sencer vasıtasıyla nakledilmektedir. İbn Sencer'in 258/871 yılında vefat ettiği kaydedilmiş olup ona bir *Müsned* atfedilmektedir. Ancak her ikisinin metni de kaynaklara yansıdığı kadarıyla aynı olsa da sonraki dönem müelliflerinden bazıları Ahmed b. Hanbel rivayetinde küçük bazı değişiklikler yapmışlardır.

Yukarıda zikredilenler dışında sadece birer kaynaktan yer verilen iki farklı rivayet daha mevcuttur. Bunlardan birisi Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'i öldürmek için doğrudan evine gitmesine dair rivayettir ki buna ilk olarak İbn Asâkir'de (v. 571/1176) rastlıyoruz. Diğer rivayet de Hz. Ömer'in kız kardeşinin yanına gitmesi ile Kâbe'de Müslüman olmasını birleştiren bir rivayet görüntüsü vermektedir. Fakat Abdürrezzak es-San'ânî'de (v. 211/826-7) rastladığımız bu rivayet Ma'mer kanalıyla Zührî'den (v. 124/742) nakledilmektedir.

Hz. Ömer'in Müslüman oluşuna dair bu farklı rivayetler kaynaklarda muhtelif şekillerde ele alınmıştır. Bir kısım kaynaklar konuya çok geniş yer ayırırken bazıları da tek cümlelik bilgi kıvrıntılarıyla yetinmişlerdir. Bir kısım kaynaklarda konu "Hz. Ömer'in Müslüman oluşu" yahut "Bâbu Ömer" başlıkları altında ele alınırken bir kısım kaynaklar farklı konular içerisinde buna temas etmişlerdir.

Kaynaklar Hz. Ömer'in Müslüman oluşuna dair muhtelif rivayetleri muhtelif şekillerde ele almışlar ve bir kısmı tek bir rivayet nakledip açıkça bunu tercih ettiğini, bazıları birkaç rivayet nakledip en azından bunları tercih ettiğini ifade ederken bazıları birden çok rivayet nakledip ya hiç tercihte bulunmamış yahut "*Hangisinin doğru olduğunu Allah bilir.*" demekle yetinmiştir. Diğer bir kısım kaynaklar bir rivayet nakletmiş ancak diğer rivayetlere atıf yapmadığı gibi ilgili rivayeti tercih etmiş olduğunu da belirtmemiştir. Bu durumu örtük tercih olarak tanımlıyoruz.

Geç dönem kaynakların konuya dair rivayetleri kimlerden nasıl aldığı önemli bir meseledir. Zira bu sayede rivayetlerin izinin sürülebilme imkânı yahut imkânsızlığı ortaya çıkmaktadır. Kaynaklar bu hususta çok farklı yöntemler kullanmışlardır. Bir kısmı, rivayeti aldığı kaynağı belirtmiş ve kaynakla aynı şekilde kullanmış, bir kısmı kaynağa atıf yapmış ancak atıf yaptığı yerde ilgili rivayete tesadüf etmek mümkün olmamış, bir kısmı rivayeti aldığı yeri belirtmiş ancak burada geçtiği şekilde değil değiştirerek kullanmış, bir kısmı nerden aldığını belirtmemiş bir kısmı da farklı rivayetleri birleştirerek yeni bir metin ortaya çıkarmıştır.

Kaynakların konuya yaklaşımlarında sorun olarak ortaya çıkan çoğu mesele aynı zamanda bir imkânı da bünyesinde taşımaktadır. Bunun tersi de söz konusudur. Ancak bu durum meselelerimizi halletmekten çok uzaktır. Zira ancak her bir eserin ayrıntılı olarak rivayet alma ve kullanma metotları ortaya konulabilirse ve çok sayıda eser için bu sağlanabilirse daha sağlıklı değerlendirmeler yapılabilecektir.